

Sınıfları haritalamak: Sınıflar birbirinden nasıl ayrılır?

Sungur Savran

Devrimci teorinin en önemli sorunlarından biri sınıfları birbirinden ayırtmak, aralarındaki sınır çizgilerini belirleyebilmek, toplumu oluşturan grup ve bireylerin sınıf aidiyetini gerçekçi bir temelde kavrayabilmektir. Sınıfları genel olarak tanımlamak, kapitalist toplumun iki ana sınıfa ayrıldığını, bunun yanı sıra bir dizi ara sınıf ve katmanın mevcut olduğunu söylemek yeterli değildir. Kapitalist bir toplumda üretim araçlarının sahibi olup işçi çalıştıranların burjuvaziye, üretim araçlarından yoksun olduğu için emegücünü satmak zorunda olanların da proletaryayı oluşturduğunu söylemekle yetinmek, cansız soyutlamaların devrimci teori için yeterli olacağı hayaline kapılmaktır. Oysa devrimci hareket günbegün yürüttüğü faaliyet vesilesiyle genel toplum kitlesi içinde burjuvazinin nerede başlayıp nerede küçük burjuvaziyle karıştığını, küçük burjuvazinin kendi içindeki ayrışmaların neler olduğunu, proletaryanın hangi kesimleri içine aldığını anlamak zorundadır. Örneğin, Türkiye’de ilerici politikanın ana direklerinden biri olan meslek örgütlerinin (TMMOB, TTB, TEB vb.) sınıf karakteri nedir? Devrimci pratiğin doğru yolda yürüebilmesi için devrimci teorinin bu soruyu cevaplayabilmesi gerekir. Başka bir soru: Kamu çalışanlarının, diyalim belediye-de çalışan bir veznedarın ya da vergi dairesinde dirsek çürüten bir memurenin ya da devlet hastanesinde çalışan bir hemşirenin sınıf konumları ile mal müdürü ve

Devrimci Marksizm

üniversite rektörü arasında sınıf ortaklığı mı vardır, karşıtlığı mı? Devrimci teori bu soruya cevap vermek zorundadır. Bankalarda, reklâm şirketlerinde, otellerde çalışanlar proleter midir, küçük burjuva mıdır, başka bir şey midir? Subayların sınıf konumu nedir? Bu sorular sonsuza kadar çoğaltılabilir. Devrimci teori, sınıfları tanımlamakla yetinemez. Onları haritalamak zorundadır.

Bu yazı, 21. yüzyılda kapitalizmin orta ve ileri derecede gelişmiş olduğu toplumlarda varolan sınıfların hangi unsurlardan oluştuğunu, aralarındaki sınır çizgilerinin nereden geçtiğini, sınıfların kendi içlerinde nasıl farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaya çalışacak. Yazı ampirik bir araştırmaya dayanmıyor. Marksist teorinin birikiminin ve devrimci faaliyetin sağladığı deneyimin ışığında, sınıfları birbirinden ayıran çizgileri genel gözlemlere dayalı bir tarzda saptamayı hedefleyen bir deneme. Söylenenlerin büyük çoğunluğu hem ileri kapitalist-emperyalist toplumlar için geçerli hem de Türkiye, Brezilya, Meksika, Arjantin, Güney Afrika ya da Güney Kore gibi kapitalist sanayileşmenin belirli bir gelişme göstermiş olduğu toplumlar için. Elbette bu iki kategori arasında da, bunların kendi içinde de çeşitli toplumlar arasında sınıf yapısı bakımından çok önemli farklar var. Bu yazının amacı 21. yüzyıl başında kapitalizmin gelişmiş olduğu toplumlarda sınıf yapısının **genel** çizgilerini sunmak olacak. Tersine bir açıklama veya sınırlama yapmadığımızda aklımızda hep Türkiye olacak.

Sınıflardan söz ederken, her şeyden önce, yaygın bazı yanlış anlayışlara karşı uyarıda bulunmamız gerekiyor. Soldan, hatta Marksizmden etkilenen insanlarda dahi, sınıfları gelir düzeyinin tanımladığına dair bir inanç yaygındır. Bu bütünüyle yanlış bir anlayıştır. Yüksek ücretli işçiler orta sınıf değildir, proleterdir.¹ Ayakta durmakta zorlanan ve bazı işçilerden daha düşük geliri olan dükkân sahipleri küçük burjuvadır ve sosyal statüleri bakımından kendilerini proleterlerin üstünde görürler. Bazı kapitalistlerden dahi daha zengin muayenehane sahibi doktorlar buna rağmen küçük burjuvadır. Gelir düzeyi elbette her sınıftan insanın ekonomik ve siyasi mücadelelerdeki tavrına etki yapar. Ama gün gelir, en yüksek gelire sahip işçi bile en yoksul küçük burjuvadan daha radikal bir tavrı benimser. Önemli olan sınıfların sınıf mücadelesi içindeki potansiyel ve güncel tavrıdır, belirli bir anda nasıl bir hayat standardı olduğu değil.

İkincisi, insanların sınıf konumlarını tanımlayan, onların kendi haklarında ne düşündükleri değil, maddi konumlarıdır. Amerikan sosyolojisinden kaynaklanan bir gelenek, sınıfları bütünüyle görmezlikten gelmediğinde, toplumun sınıf yapısını onyıllardır anketlerle saptamaya çalışıyor. Bunlar bütünüyle yanlış yöntemlerdir. Bu tür anketler olsa olsa sınıfların kendilerini nasıl algıladıklarını anlatır

1 Yoksulluğun yaygın olduğu toplumlarda güvenceli bir işe ve görelî olarak düzgün bir ücrete sahip proleterleri “orta sınıf” gibi görmek yaygındır. Turgut Özal’ın 12 Eylül’den sonra işçi sınıfı bilincini bulandırmak için ortaya attığı “orta direk” kavramı, tam da bu durumdan yararlanmaya çalışan bir ideolojik operasyondur.

bize, ama sınıfların büyüklüğü ve dağılımı konusunda hiçbir şey söylemez.

Öyleyse sınıf konumunun belirlenimi konusunda kendi uyguladığımız yönetime kısaca değinelim. Sınıflar toplumsal üretim ve toplumsal yeniden üretim içindeki yerlerine göre tanımlanır. Toplumsal üretim içindeki yerin esas belirleyeni ise üretim araçları üzerindeki kontroldür ya da hukuki ifadesiyle üretim araçlarının mülkiyetidir. Buradaki “esas belirleyen” kavramı, bazı birey ve grupların sınıf konumunun üretim araçlarının mülkiyeti üzerinden tanımlanmış birinci derecede sınıf konumlarının bir türevi olarak belirlendiği, yani ayrıntıya inildiğinde “esas” belirleyen dışında başka belirleyenlerin de olduğu anlamına gelir. Bunun ne anlama geldiği aşağıda farklı sınıflar üzerinde ayrıntılı olarak durduğumuzda ortaya çıkacak. Bu aşamada bizim için önemli olan şudur: Marksizm içinden gelen bazı düşünce okulları, örneğin Althusser okulunun temsilcileri, sınıfın sadece ekonomik “kerte”de belirlenmediğini, politik ve ideolojik “kerte”lerin de işin içine sokulması gerektiğini ileri sürerler. Biz bu yaklaşımın Marksizmin materyalist yönteminden kopma potansiyeli taşıdığı kanaatindeyiz. Sınıf konumları farklı insan topluluklarının **üretim alanında** karşılıklı olarak birbirleriyle girdiği maddi ilişkiler içinde belirlenir. Bu topluluklar siyasi alanda nasıl davranırlarsa davranırlar, kafalarında ne tür fantastik ideolojilerle oyalanırlarsa oyalanırlar üretim ve yenidenüretimin tanımladığı sınıf konumları temel bir veridir.

Burada elbette sınıfın maddi konumu ile sınıfın oluşumu arasında bir ayrım yapmak gerekir. Örneğin işçileri alalım. Bir fabrikada çalışan işçiler hiç örgütlü olmasalar da, öteki işçilerle hiçbir kültürel ortaklık taşımazlar da yine de proletterdirler. Örneğin dünya kapitalizminin işleyişinin Mardin’e savurduğu Çinli işçiler (inanılır gibi değil ama böyle bir olgu var!), Mardinli Kürt ve Arap işçilerle kültürel düzeyde hiçbir ortaklığa sahip değildirler, onların dilini bile bilmemektedirler. Bu onların sınıf konumu açısından birer işçi olarak nitelenmesine hiçbir biçimde engel değildir. Ama sınıf konumundan farklı olarak sınıfın oluşumu, aynı sınıfın çeşitli birey ve öbeklerinin kendi arasında bağlar kurması, bir sosyal güç haline gelmesi ve birlikte mücadele etmesi anlamına geldiğinden, burada sınıf kültürü ve ideolojisinden politikaya kadar birçok şey gündeme girer. Bu yazıda bizi ilgilendiren birer sosyal bütün olarak sınıfların oluşumu değil, sınıfların haritalanması, yani tekel bireylerin sınıflara dağıtılması olduğundan dolayı, üretim ilişkilerinin ve bireylerin toplumsal yenidenüretim içindeki yerini araştırmak bizim açımızdan belirleyicidir. Ancak bazı durumlarda sınıf konumunu test etmek için (yani bir sağlama yöntemi olarak) sınıf oluşumu dinamiklerine de kısaca değineceğiz.

Sınıfların haritalanmasına ya da, tersinden bakıldığında, bireylerin ve öbeklerin sınıflara dağıtılmasına ilişkin bir tartışmada toplumsal üretim ve toplumsal yenidenüretim içinde faal olmayan bireylerin konumu da özel olarak ele alınması gereken bir sorundur. Aslında bunlar da birbirinden farklı kategorilere ayrılırlar. Her şeyden önce artık çalışma kapasitesini yitirmiş yaşlılar, özel olarak da

emekliler, çalışma hayatları boyunca hangi sınıfa ait idiyse, emeklilik döneminde de o sınıfın birer üyesidirler. Örneğin emekli işçiler işçi sınıfının önemli bir bileşenini oluştururlar. Bir büyük kategori olarak ev kadınları (ev emekçileri) insan soyunun yenidenüretimi için gerekli bir üretim faaliyetinde bulunurlar, ama harcadıkları emek aile içinde kaldığı için piyasa kategorileri tarafından “görülmez”, kendileri de ekonomik bakımdan faal olmayan nüfus içinde düşünülürler. Çocuklar ve henüz toplumsal üretimin bir parçası haline gelmemiş gençler, çalışma kapasitesine sahip olmayan kronik hastalar ve engelliler gibi kategoriler ile ev kadınları arasında bu açıdan büyük farklılıklar vardır. Ancak sınıf konumu toplumsal üretim ve toplumsal yenidenüretim içindeki konum tarafından belirlendiğinden, bütün bu kategoriler, aralarındaki büyük farklılıklara rağmen, sınıf aidiyeti bakımından birbirine benzer bir durumdadırlar. Ev kadınlarının, çocuk ve gençlerin, iş göremez durumda olan bireylerin sınıf aidiyetleri en genel düzeyde aileleri dolayısıyla belirlenir. Dolayısıyla, örneğin işçi sınıfından (proletaryadan) söz ettiğimiz zaman, sadece üretim alanında fiilen çalışan işçilerden değil aynı zamanda onların ailelerinden de söz ediyoruz demektir.

Sınıfların tanımlanması üretim ve yenidenüretim içinde varolan ilişkiler temelinde yapılacaksa, bu alanların temel kategorilerinin de analizin bir parçası olması gerekir. Üretim, dolaşım, bölüşüm, tüketim faaliyetleri, bunlar arasındaki farklar, emek kategorisinin tanımı, toplumsal düzenin yenidenüretimine ilişkin faaliyetler, üretken emek ile üretken olmayan emek ayrımı—bütün bunlar sınıfların asgari biçimde kavranabilmesi için elbette temel taşlardır. Bu yazı bunları ayrıntılı biçimde tanımlamayacaktır. Dolayısıyla, bu yazıyı Ahmet Tonak ile birlikte yazmış olduğumuz, *Praksis* dergisinde yayınlanmış olan bir yazımız ile birlikte okumak yararlı olacaktır.² Okur üretim, dolaşım, bölüşüm gibi kategorilerin üretim faaliyetine ve toplumsal düzenin yenidenüretim faaliyetine katılan bireyler arasındaki temel ayrımlar açısından önemi konusunda o yazıda asgari bilgiyi bulacaktır.

1. Burjuvazi: sermayenin ajanları

Modern toplumun hakim gücü sermayedir. Sermaye, üretim araçları sahipliğinin para biçimi altında genelleşmiş bir türüdür. Varlığının tek nedeni de ücretli işçiyle ilişkisi içinde kendini büyütme, yani artık-değer üretmek ve bunu mülk edinmek, sonra bu yeni değeri de sermaye haline getirmek, yani sermaye biriktirmektir. Marx’a göre sermayedarlar (kapitalistler) sermaye ilişkilerinin “taşıyıcıları”dır. Bununla kastedilen, sermayenin insanlardan bağımsız bir kategori olduğu değildir. Tam tersine, sermaye insanlar arasında tarihsel olarak özgül

² Sungur Savran ve E.Ahmet Tonak, “Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek: Açıklığa Kavuşturma ve Sınıflandırma Denemesi”, *Praksis*, 16, Güz 2006.

belirli bir üretim ilişkisidir. Kapitalistin sermaye ilişkisinin “taşıyıcısı” olması, bir insan olarak kapitalistin kişiliği, huyu, karakteri, yetişmesi ne olursa olsun, **kapitalist olarak davrandığı sürece** sermaye ilişkisinin bir memuru gibi sermayenin mantığına uyması ve ona göre davranmasıdır. Yani mülkedindiği artık-değeri sürekli olarak arttırmak ve sermaye birikimini en hızlı biçimde gerçekleştirmek kapitalistin öznel amacı haline gelir. Bir kapitalist hayatının başka alanlarında iyi yürekli ya da insansever ya da fedakâr olamaz diye bir şey yoktur. Ama kapitalist olarak davrandığı ölçüde, kısmi sapmalar dışında sermayenin mantığı ile davranır. Zaten böyle yapmazsa bir süre sonra rekabet içinde elenir gider. Rekabet sermayenin içkin yasalarını sermayenin tekil ajanlarına dayatan bir mekanizmadır.³

Sermaye ilişkisinin farklı derecelerde taşıyıcıları vardır. Bunlar arasında sermaye ile ilişkisi dolaysız olanlar burjuvaziye oluşturur. Elbette bu taşıyıcıların merkezinde sermaye sahibi ya da kapitalist yer alır. Kapitalist, kendi sermayesiyle üretim ve/veya dolaşım alanlarında ekonomik faaliyeti örgütleyen, bu amaçla ücretli işçi çalıştıran ve süreç sonunda kâr elde ederek sermayesini genişleten kişidir. Bir üretim ilişkisi olan sermaye ile bir toplumsal sınıf olan burjuvaziye günlük dilde özdeş kavramlar olarak kullanıyoruz. Bu yazının geri kalan bölümünde de böyle yapacağız.

Kapitalizmin şafağında her ne kadar uzak mesafe ticareti ve büyük yatırımlar için kurulmuş büyük şirketler görülse de, genel kural aile firması idi. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra şirket biçimi yükselişe geçmiş, yüzyılın sonlarına doğru hisse senetli şirketler ortaya çıkmış ve bugünün dev şirketleri hakim sermaye dilimi haline gelmiştir. İşte bu gelişme, büyüyen şirketlerin yönetilmesi için aile bireylerinin sayısının yeterli olmaktan çıkmasına ve bir yöneticiler katmanının şirketlerin yönetimini üstlenmesine yol açmıştır.⁴ 20. yüzyılın başlarından itibaren, ortaya bu gelişmeyi açıklamayı amaçlayan bir dizi yeni teori çıkmıştır: Bu teorilerin odak noktası, şirketleri artık yöneticilerin kontrol ettiği, sermaye sahiplerinin yani kapitalistlerin arka plana düştüğü, dolayısıyla yeni türden bir kapitalizm ile karşı karşıya olduğumuz düşüncesidir. Esas güç artık yöneticiler sınıfındadır (“managerial class”). Bu teoriye paralel olarak üretim süreçlerinin karmaşıklığı ve yüksek teknik düzeyi dolayısıyla “teknokrasi”yi öne çıkaranlar

3 “Ajan” (agent) sözcüğü, buradaki anlamında, Batı dillerinden Türkçe’ye çok zor çevrilen bir sözcük olagelmıştır. Türkçe’de “ajan” dendiğinde ilk akla gelen “casus”tur. Oysa burada bir toplumsal ilişkiyi davranışlarıyla cisimleştiren, o ilişkide taraflardan birini temsil eden, onun adına eyleyen kişi söz konusudur. Bu kavram Türkçe’ye farklı biçimlerde çevrilmiştir: kimi zaman “etmen” olarak, kimi zaman “fail” olarak, kimi zaman “özne” olarak. Bizce bu çevirilerin hiçbiri (ayrıntısına burada girmek gerekmeyen nedenlerle) tam olarak başarılı değildir. Biz bu yazıda Batı dillerindeki sözcüğü olduğu gibi kullanacağız.

4 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi *Devrimci Marksizm*’in bu sayısında Ahmet Öncü’nün yazısında bulunabilir.

da olmuştur. Bizim kanaatimiz, büyük şirketlerin üst düzey yöneticilerinin sermayenin **ikinci dereceden ajanları** olduklarıdır. Bunların varlığı burjuvazinin safalarını çeşitlendirmiştir. Ama bunların ayrı bir sınıf olarak ele alınması yanlışır. Zaten şirketlerin üst düzey yöneticileri, en azından “halka açık şirket” olarak anılan borsa şirketlerinde genellikle hisse senetleri yoluyla sermayeye küçük paylarla ortak edilir. Bunlar genellikle zaman içinde kendileri de dar anlamda kapitalist haline gelirler. Migros’u Koç’tan satın alan konsorsiyumun başında bu perakende zincirinin eski genel müdürünün olması, üst düzey yöneticilerin kapitalist statüsü ile nasıl dinamik bir ilişki içinde olduğunun mükemmel bir örneğidir. Burada, bireylerin sınıflara dağılımı konusunda statik düşünmemek, ilişkileri değişimi ve gelişimi içinde yani **diyalektik olarak** ele almak gerektiğini bir ilk kez görmüş oluyoruz. Bu yönetsel zorunluluk daha sonra çeşitli bağlamlarda yeniden ve yeniden karşımıza çıkacak. Bu söylenenler doğrusa, bir noktayı unutmamak gerekir. Gelir kategorisi açısından bakıldığında yöneticilerin temel geliri maaşlarından kaynaklanır. Yani bir ücret biçimidir. Bu da gelir biçimlerinin bizi aldatmaması gerektiğinin bir ilk ifadesidir. Bir genel müdürün de, bir sıradan memurun da, bir vasıfsız işçinin de temel gelirleri ücretleri olabilir. Ama bu, söz konusu insanları aynı toplumsal sınıfa yerleştirmez.

Böylece burjuvazinin çekirdeğinin dar anlamda kapitalistler ile şirketlerin üst düzey yöneticilerinden oluştuğunu görmüş bulunuyoruz. Elbette kapitalistler deyince sadece büyük kentlerde faaliyet gösterenleri kastetmiyoruz; kasabalarda, hatta köylerde ticaretle, ulaşım faaliyetleriyle veya belirli bir nicel sınırın ötesinde ücretli emek kullanımı söz konusu olduğunda tarımla uğraşan kapitalistlerin de bu sınıfın bir parçası olduğunu unutmamalıyız. Örneğin Antalya’nın bir köyünde geniş ölçekli seracılık yapan biri de Sabancı ailesi kadar kapitalisttir.

21. yüzyılın başında, sadece emperyalist ülkelerde değil, Türkiye gibi kapitalizmin geç gelişmiş olduğu ama büyük ölçüde sanayileşmiş olan ülkelerde de sermayenin hakim diliminin (fraksiyonunun) tekelci sermaye olduğu biliniyor. Emperyalizm çağında gelişen ama kendisi emperyalist olmayan kapitalist ülkeler, 20. yüzyıl başında Lenin’in emperyalist ülkelerin sermayesi için saptadığı gelişmeyi devralmışlardır. Başka bir biçimde söylersek, emperyalizm kendi dışında gelişen kapitalist ülkeleri de kendi suretinde yetiştirmiştir.⁵ Tekelci sermayenin iki özelliğinin altının çizilmesi gerekir: Birincisi, bu sermaye diliminin en önde gelen temsilcileri aynı zamanda finans kapital özellikleri taşır. Yani burada üretime ilişkin faaliyet ve en başta sanayi alanındaki faaliyet ile finans alanına ilişkin

⁵ Bu, gelişmenin geç kapitalistleşen ülkelerde erken kapitalistleşen ülkelerle aynı patikayı izlediği anlamına gelmez. Burada eşitsiz ve bileşik gelişme yasası bütün ağırlığıyla hükmünü icra etmiştir. Bkz. Sungur Savran, “Azgelişmişlik: Eşitsiz ve Bileşik Gelişme”, *Onbirinci Tez*, 3, Mayıs 1986.

faaliyet tek bir birimde birleşmiştir.⁶ İkincisi, tekelci sermaye sadece sanayi ile finansı değil, aynı zamanda sanayi, tarım, ticaret, dış ticaret, inşaat, ulaşım, enerji gibi çok çeşitli üretim ve dolaşım faaliyetlerini birleştirir. Bu yüzden biz bu sermayeyi **bileşik sermaye** olarak anmayı tercih ediyoruz.⁷ Türkiye’de tekelci sermayenin en tipik örgütlenme biçimi holdingler ve şirket gruplarıdır. Holdinglerin ve bunlara bağlı şirketlerin sadece büyük hissedarları değil, aynı zamanda genel müdürleri (CEO’ları) ve yardımcıları, finans müdürleri, pazarlama ve satış müdürleri, insan kaynakları müdürleri vb. sınıf aidiyeti bakımından burjuva sayılmalıdırlar çünkü üretim içindeki konumları onları sadece ve sadece sermayenin çıkarlarına uygun davranmaya iter. Bu kadronun kapsamının ne kadar dar, ne kadar geniş tutulacağı ancak her bir somut vakada, yetkiler, görevler, gelir biçimleri vb. göz önüne alınarak kararlaştırılabilir. Sınır vakaları sosyal bilimdeki her sınıflandırmada olduğu gibi toplumsal sınıfların ayrıştırılmasında da güçlükler yaratabilir. Ama bu, genel kategorilerin doğruluğunu ortadan kaldırmaz.

Holdinglerin ve bağlı şirketlerin işleri günbegün yürüten icracı kadrolarının yanı sıra bir de Yönetim Kurulları vardır. Buraya sermayedarlar ve bazı üst düzey icracı yöneticiler dışında devletle ve toplumun etkili katmanlarıyla ilişkileri kolaylaştıracak ve/veya yürütecek kişiler seçilir. Bunlar arasına eski yüksek bürokratlar, kamu iktisadi teşebbüsü yöneticileri, emekli generaller, profesörler ve daha genel olarak aydınlar da dahil edilir. Bunlar burjuvazinin bürokrasi ve aydın katmanlar içinden kendi saflarına devşirdiği unsurlardır. Bir büyük holding veya şirketin yönetim kuruluna giren bir profesör veya emekli general elbette otomatik olarak burjuva diye nitelenemez. Ama süreç bu yönde işleyebilir. Burada da diyalektiğin yasaları geçerlidir. Herhangi bir birey hayatının geç bir aşamasında bile olsa sınıf değiştirebilir, burjuvalaşma yaşayabilir. Emekli generalin şu ya da bu kültürel alışkanlığına veya burjuvazinin kendi iç kültürü konusunda bilgisizliğine sınıfın öteki unsurları tepeden bakabilir. Ama bu, sınıf içinde de yaygın olarak varolan bir farklılıktır.

Bugün ciddi ölçüde kapitalistleşmiş bütün toplumlarda sermayenin hakim dilimi olan tekelci burjuvazinin dışında da elbette çok geniş burjuva katmanlar mevcuttur. Bunlar 20. yüzyılın sonunda yaygınlaşan bir terminoloji ile hemen hemen her dilde karşılığı olan bir terimle KOBİ’ler (küçük ve orta boy işlet-

6 Burada terminoloji gerçek bir handicap yaratır. Finans kapital kavramını finansal sermaye ile karıştırmamak gerekir. Bu ikincisi, salt finansal faaliyetlerle uğraşan sermaye demektir. Örneğin, bir tekelci grupla ilişkisi olmayan bir banka üretim faaliyetleriyle de uğraşmıyorsa o finansal sermaye kategorisine girer. Burada sanayi (üretim) sermayesi ile finans sermayesi iç içe girmemiştir. Finansal sermayenin tipik örnekleri, yatırım fonları, hedge fonları ve özel sermaye şirketleridir (“private equity”).

7 Bu konuyu şu kaynakta ayrıntılı olarak ele almıştık: Sungur Savran, “Lenin mi, Kautsky mi? ‘Yeni’ Emperyalizm Teorilerinin Lenin Reddiyesi Üzerine”, *Devrimci Marksizm*, 1, özellikle s. 71-72.

Devrimci Marksizm

meler) olarak anılıyor. KOBİ burjuvazisi elbette kendi içinde önemli farklılıklar gösterir. Bunlar arasında en ileri teknolojiyle çalışan, hatta teknoloji üretiminde ciddi yenilikçilik gösteren ve dünya pazarlarına ihracat yapan sermaye birimleri olduğu gibi, sadece iç pazara veya bütünüyle yöresel bir pazara hizmet eden, son derecede geri teknolojilerle ve iş yönetimi modelleriyle çalışanlar da mevcuttur. “Merdiven altı” diye anılan üretim tesisleri bu ikinci türün en tipik örneğidir. Davutpaşa felâketinde ortaya çıkan işletmeler tam da bu türdendir. Bir üçüncü kategori de tam anlamıyla bağımsız olmayan ve çoğu zaman uzun vadeli sözleşmelerle yerli veya yabancı büyük şirketlere tedarikçi olarak üretim yapan orta ve küçük boy işletmelerdir. Bu kategorilerden hangisine ait olursa olsun, belirli bir miktar işçiyi istihdam ederek onların yarattığı artık-değerin mülkedinilmesi temelinde yaşayan ve koşullar elverdiğinde sermayesini büyüten veya yenileyen her birey ve aile kapitalisttir, burjuvazinin birer mensubudur. Burada zor olan konu, küçük sermayedar ile küçük burjuvazi arasındaki sınırdır. Henüz küçük burjuvaziyi tanımlamamış olduğumuz için bu ayırım üzerinde bu aşamada durmak için henüz erkendir.

Günümüz kapitalizminde büyük yaygınlık kazanmış olan bir ilişki biçimi, burjuvazinin kendine özgü nitelikler taşıyan yeni bir diliminin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu, gittikçe yayılan taşeronluktur. Aslında ilk bakışta taşeronluğun yukarıda KOBİ’lerin üçüncü kategorisi olarak anılan, “dışarıya iş veren” bir büyük şirkete uzun vadeli sözleşmeyle bağlı çalışan KOBİ’lerden bir farkı yoktur. İşçi sınıfı kolektifini parçalamak bakımından gerçekten de ikisinin özü aynıdır. Ancak taşeronluk bu tür KOBİ’den, her şeyden önce, teknolojik ve ekonomik hesaplar yüzünden bölünemeyen işyeri türünün kendi bağrında işçi kolektifini bölmesi bakımından ayrılır. Yani bölünmeyi bir kama gibi işyerinin içine sokar. İkincisi, bizim bu yazıdaki amaçlarımız açısından, burjuvazinin özel bir katmanı olarak taşeronlar (bunları KOBİ burjuvazisinden de ayıran) ilginç bazı özellikler taşırlar. Bunlar az sayıda işçi çalıştıran küçük kapitalistlerdir ama köken bakımından kapitalistlerin çoğunluğundan ciddi bir farklılık gösterirler. Ana işletmenin patronu bunları genellikle eski sendikacılardan ya da işletmenin işçileri arasından seçmekte, bu insanları ekonomik ve başka açılardan iş yönetecek asgari bir düzeye kavuşturmakta, sonra taşeron olarak işin bir bölümünü bunlara devretmektedir. Dolayısıyla ortaya Engels’in (aşağıda ele alacağımız) işçi aristokrasisini nitелеmek için kullandığı “burjuva işçi” kategorisinin simetrik olarak karşısında yer alan bir “işçi burjuva” çıkmaktadır! Bunlar solun dönemleri gibi işçi sınıfı dönemleridir. Aynen solun aydın dönemlerinin burjuvazinin has aydınlarından farklı olarak bir solcunun kafasının içini tanımaları gibi, bunlar da eski birer sendikacı veya işçi olarak şimdi karşı karşıya oldukları işçilerin ne düşündüğünü ve nasıl tepki vereceğini içeriden tanırlar, kültürel yakınlıklarından da yararlanarak işçileri manipüle ederler. Bu “işçi burjuvalar”ın varlığı aynı zamanda bazı ailelerde sınıf hatlarının iyice bulanıklaşmasına yol açar. Bazı taşeronların oğulları ya da

kardeşleri işçidir! Aynı aile hem sömürücülerin hem sömürülenlerin safındadır. Bu tür “çok-sınıflı” olarak anabileceğimiz aileler başka durumlarda da ortaya çıkar, ama bu durumda daha sistematik olarak görülen ve iki karşıt sınıfa tek aile içinde bir araya getiren bir çelişki söz konusudur.

2. Devlet bürokrasisi

Marksizmin en büyük, en vazgeçilmez teorik kazanımlarından biri, devletin sınıf karakterini ikirciksiz biçimde ortaya koymuş olmasıdır. Devrimci proletaryanın mücadelesi açısından bu nirengi noktasıdır. Kapitalist bir ülkede devletin yıkılmasını hedef olarak almayan hiçbir hareket işçi sınıfının ve onunla birlikte toplumun emekçi ve ezilen çoğunluğunun kurtuluşunu sağlayamaz. Bu teorik önerme bize aynı zamanda kapitalist toplumda varolan bazı toplumsal grupları yerli yerine oturtmak bakımından yol gösterir. Hayatını devletin çeşitli alanlardaki işlevlerini yerine getirerek kazanan insanlar, devlet bürokrasisi kavramlaştırması altında bütün öteki toplumsal gruplardan farklı bir grup olarak ele alınmalıdır.

Devlet bürokrasisinin ana bileşenlerini kısaca gözden geçirmeden önce, devlet hizmetinde maaşlı veya ücretli olarak çalışan herkesin “devlet bürokrasisi” kavramı içinde ele alınmaması gerektiğini belirtelim. Bürokrasi, devletin yetkilerini kullanırken **devlet adına karar verme yetkisine** sahip yöneticilerden oluşur. Bir yanda bakanlık müsteşarları ve genel müdürler, yargıçlar ve savcılar, valiler ve kaymakamlar, polis müdürleri, belediyelerin üst düzey yöneticileri vardır; öte yanda özel sektör işçisinden pek az farkı olan kamu işletmesi işçisi, hemşire, öğretmen, vergi dairesinde veznedar, tapu sicilinde memur, otoyolda gişe görevlisi, her devlet dairesinde, okulda, hastanede hizmetli. İlk kategorideki kamu görevlileri devlet adına karar alma yetkisine sahiptir. İkinci kategorideki insanlar ise belirli bir işbölümü içinde bu kararların uygulayıcılarıdır. Bunlardan sadece ilk kategori “devlet bürokrasisi” tanımını içine girer. Elbette, bürokratik hiyerarşide aşağıya doğru inildikçe, sınırın nerede çizileceği kolay çözülecek bir sorun değildir ve devletin farklı işlevsel faaliyetlerinde farklı biçimde ele alınmalıdır. Örneğin devletin baskı güçleri (ordu, jandarma, polis, istihbarat, cezaevleri) içinde bürokrasi kategorisine dahil olan unsurlar hiyerarşinin epeyce alt kademelelerine kadar uzanır; buna karşılık hastanelerde, okullarda, belediyelerde bürokrasi hiyerarşinin üst kademeleriyle sınırlıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi, bilimde farklı kategorilerin aralarındaki sınırın bulanıklığı sorunu her zaman ortaya çıkan bir sorundur ve kategorilerin varolmadığının bir kanıtı olarak kullanılamaz. Aşağıda bir sınıf olarak proletaryayı tartışırken, kamu işçilerinin ve “devlet memuru” olarak bilinen çalışanların önemli bir bölümünün proletaryanın bileşenleri olduğunu göreceğiz.

Şimdi devlet bürokrasisinin bileşenlerine geçebiliriz. Devletin merkezi çekirdeği, Engels’in deyişiyle “silahlı adamlar”dan (bugün silahlı erkek ve kadın-

lardan) oluşur. Ordu, polis teşkilâtı, istihbarat ve cezaevi sistemi, devletin çelik çekirdeğidir. Ordunun subayları, polis teşkilâtının rütbelileri, istihbarat elemanları, cezaevlerinin yönetici kadrosu hep devlet bürokrasisinin birer unsurudur. Güvenlik güçlerinin yanı sıra, devletin merkez teşkilâtında görevli olan ve hiyerarşi içindeki konumları devlet adına karar verme yetkisini kapsayan bütün memurlar bürokrasinin bir parçasıdır. Merkezi idarenin yanı sıra belediyelerin profesyonel yönetici kadrolarını da devlet bürokrasisinin bir parçası olarak görmek gerekir. Belediyelerin onyıllardır sol liberalizm tarafından demokrasinin esas alanı olarak yüceltilmesi, yerel yönetimlerin de burjuva devletin bir parçası olduğunu sola kolayca unutturmaktadır. Yargı görevlileri, hakimler ve savcılar ve yargı teşkilâtında çalışan bürokratlar devlet bürokrasisinin çok esaslı unsurlarıdır. Nihayet, devlet üniversitelerinde idari görev alan bütün unsurlar, geçici biçimde de olsa, bürokrasinin önemli bir parçası haline gelir.

Kapitalist toplumda devlet bürokrasisi, merkezi işlevi burjuvazinin sınıf hakimiyetini korumak olan devletin ve son tahlilde burjuvazinin hizmetkârı olan bir toplumsal katmandır. Aynen devletin kendisi gibi, bürokrasinin maddi çıkarları da kapitalist toplumun istikrarına, düzgün işleyişine ve bekasına bağlıdır. Elbette devlet, burjuvazinin hakimiyetini koruma işlevini, kendine özgü mantığı olan ve burjuvazinin kendisinin hiçbir biçimde çalışma alanı olmayan bir takım faaliyetler (örneğin güvenlik, istihbarat, diplomasi, savaş) aracılığıyla yürüttüğü için, her bir verili anda burjuvazinin sözcüleri ve örgütleri ile devlet bürokrasisinin siyasi, ekonomik, kültürel vb. sorunlara yaklaşımları arasında bir açı farkı oluşması kaçınılmazdır. Bu farklılığa rağmen, bürokrasi işlerini yürütürken her zaman kendi bekasının ve geleceğinin kapitalizmin bekasına ve geleceğine bağlı olduğunun bilincindedir.⁸

Bu temel gerçekler saptandığında, Türkiye solunda bulanık biçimde geçer akçe olan bazı görüşlerin bir kenara bırakılması gerekir. Bunların en önemlisi, Türkiye tarihini Osmanlı'dan bu yana devlet bürokrasisi ile burjuvazinin bir mücadelesi temelinde okuma çabasıdır. Bu yaklaşımı başka yerde ayrıntılı olarak eleştirmiş olduğumuzdan⁹ burada sadece şunu söylemekle yetinelim: Osmanlı'nın bürokrasisi, sosyo-ekonomik temelleri bambaşka olan bir toplumsal gruptu. 1923 burjuva devrimiyle birlikte kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bürokrasisi ise bütünüyle kapitalist bir devletin bürokrasisidir. Osmanlı bürokrasisinin kapitalizmin gelişmesi önünde ne ölçüde engel olduğu ayrı bir tartışmadır, ama cumhuriyet dönemi bürokrasisi için bu söz konusu bile edilemez. Bu alanda karşıt yönde bir

8 Çarpıcı bir somut örnek, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 27 Nisan 2007 elektronik muhtırasının bir Cuma gecesi, yani borsanın iki gün boyunca kapalı olacağı bir anda verilmiş olmasıdır.

9 Bkz. Sungur Savran, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri*, Kardelen Yayınları, İstanbul, 1982; "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Türkiye'de Burjuva Devrimi Sorunu", *Onbirinci Tez*, 1, Kasım 1985; "Burjuva Sosyalizminin Düşman Kardeşleri: Liberal Sol ve Ulusal Sol", *Devrimci Marksizm*, 2, Kasım 2006.

yanlış da bürokratların esas görevinin burjuva devletinin ve dolayısıyla burjuvazinin bekasını sağlamak olduğunu unutup bürokrasinin bazı unsurlarına kendinden menkul bir “ilericilik” atfetmektir. Dikkat edilsin, burjuva devrimi çağından (örneğin Türkiye söz konusu olduğunda 1908-1923 döneminden) söz etmiyoruz. 21. yüzyıl kapitalizminde sınıfların haritalanmasını tartışıyoruz. Bu çağda, orduya, yargıya veya üniversiteye, hem de 12 Eylül rejiminin çerçevesi devam ederken, şu ya da bu çıkışı için ilericilik atfetmek, olsa olsa insanın 1923’te kurulmuş olan burjuva cumhuriyetine bağlılığını ilan etmesi olarak yorumlanabilir.

Öte yandan, zaman zaman ileri sürülenin aksine, devlet bürokrasisi **bir sınıf değildir**. Sınıflar üretim araçları üzerinde mülkiyet temelinde tanımlanır. Bürokrasiyi bir toplumsal grup olarak tanımlayan ise bu değildir. Onun varlığı burjuvazinin iktidarının son tahlilde silahlı yaptırım gücü ile sürdürülmesi işleviden türer. Bu anlamda **türev bir varoluş tarzı** vardır. Burjuvaziden, varoluşunun eğretiliği ve kırılğanlığı ile ayrılır. Bürokrasinin mensupları, üretim araçları üzerinde mülkiyet hakkına sahip olmadığı için sosyo-ekonomik konumlarını her an yitirme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Burjuva mülkiyetinin kapitalist toplumda kutsallığı, çok özel durumlar dışında, burjuvanın maddi konumunun tehdit edilmesini olanaksız kılar. Bürokrat ise her an gözden düşebilir. Ayrıca burjuva bütün sosyo-ekonomik gücünü kendi soyuna aktarma hakkına (miras hakkı) sahiptir. Miras hakkı özel mülkiyetin asli bir boyutudur. Buna karşılık, en kudretli bürokrat bile kendi makamını çocuğuna otomatik biçimde aktaramaz. Bürokrasinin temel geliri ücret biçimi altında sağlanır. Ama bu onun işçi olduğu anlamına gelmez. Bunun bir nedeni, bürokratin, devletin temsilcisi olarak burjuvazinin hakimiyetinin siyasi ajanı olmasıdır. Bir başka nedeni ise, bürokrasinin özellikle üst katmanlarının emekgücünü satmak zorunda olmaması, bunu seçmiş olmasıdır. (Bir üçüncü nedene birazdan döneceğiz.) Türkiye de dahil birçok ülkede bürokratin ücretinin farklı bir terimle (bizde “maaş”) anılması, terim farklılaşmasının tarihi kökeni ne olursa olsun, bürokratin işçi sınıfından farklılığının toplumsal bilinçte tescili yolunda bir ideolojik çaba olarak okunmalıdır. Nihayet, bizde sık sık yapıldığı gibi, bürokrate küçük burjuva denmesi de yanlıştır. Bürokrasi, yukarıda da belirtildiği gibi, sınıf mücadelelerinin gelişmesinin birçok evresinde burjuvaziden farklı yönelişlere sahip olabilir. Ama bu onu küçük burjuva yapmaz. Bu tür bir adlandırma, bürokrasinin esas efendisinin burjuvazi olduğunu gözlerden saklayarak sınıf tahlilini felç edecek sonuçlar dahi yaratabilir.

Devlet bürokrasisini burjuvaziye bağlayan, sadece devletin nesnel konumu değildir. Yani bürokrat sadece işgal ettiği makamın nesnel olarak burjuvazinin hakimiyetini korumak amacıyla tasarlanmış olması dolayısıyla burjuvazinin hakimiyetini gönüllü biçimde savunmaz. Aynı zamanda bürokrat burjuvazi ve düzen tarafından çok çeşitli mekanizmalarla sürekli olarak **satın alınır**. Bunun bir biçimi, bürokratin, bürokrasi ile burjuvazi arasında varolan bir dizi geçiş koridoru aracılığıyla sınıf değiştirmesi olasılığıdır. Örneğin Türkiye’de kapitalizmin

Devrimci Marksizm

gelişmesinin özgüllükleri dolayısıyla, kamu işletmeleri birer kapitalist ve şirket yöneticisi fideği olarak iş görmüştür. Örneğin OYAK gibi kuruluşlar burjuva devletin bütün bir kurumunu dolaylı biçimde kapitalist ekonominin çıkarlarına bağlayabilir. Örneğin emekliye ayrılan generallere ve bazı başka bürokrat kategorilerine holding veya şirket yöneticiliği verilir. Örneğin günümüzde emekli subay, polis ve istihbaratçılar, hızla gelişmekte olan özel güvenlik sektöründe kapitalist işletmelerin yöneticisi, hatta ortağı olabilmektedir.

Burjuvazinin bürokrasiyi satın almasının bir başka biçimi ise yolsuzluktur. Yolsuzluğu basit bir ahlâksızlık sorununa indirgeyen bütün görüşler bilimsellikten uzaktır. **Yolsuzluk**, burjuvazi içi rekabette oynadığı rolü bu yazının konusu dışında kaldığı için bir kenara bırakırsak, **bürokrasinin burjuva toplumuyla bütünleştirilmesinin ana mekanizmasıdır**. Devlet bürokrasisinin bütün alanlarında ve kademelerinde bürokrat için burjuva sınıf toplumunun nimetlerinden yararlanmanın **sistemik** yolu yolsuzluktur. Bu aynı zamanda bürokratin temel gelir kategorisi olan ücret biçiminin önemini silikleştiren bir mekanizmadır. Bürokratların çoğunluğu için aldıkları maaş bir asgari gelirdir. Esas hayat tarzlarını belirleyen, üst sınıflara benzer bir tüketim kalıbına ve hayat tarzına geçmelerini sağlayan, onlarla kaynaşmalarını mümkün kılan yolsuzluktur. Yolsuzluk aynı zamanda sınıf haritalamasında daha kesinlikli çizgiler çizilmesini olanaklı kılan bir hayat gerçeğidir. Yukarıda devlet memuru olan herkesin bürokrat sayılmayacağını vurgulamış ama bürokrat ile sıradan kamu çalışanı arasında sınır çizgisinin kaçınılmaz olarak bulanık, belirsiz olduğunu belirtmiştik. Bürokratin temel geliri olan maaşın (ücret biçiminin) yanı sıra ikinci büyük gelir kaynağı olan yolsuzluğun analize dahil edilmesiyle birlikte, bu belirsizliği azaltma olanaklarımız artıyor. Şimdi devlet adına karar verme kriterinin yanına **yolsuzluk/maaş oranını** da ekleyebiliriz. Bu oran ne kadar yüksekse, söz konusu devlet memurunu bürokrat olarak nitelemek o kadar anlamlı olur, ne kadar düşükse söz konusu memur o kadar sıradan kamu çalışanı olarak nitelenebilir. Bürokratin sistematik bir gelir kaynağı olarak yolsuzluk bir ikinci ayrıma da ışık tutar. Yukarıda, bürokratin temel geliri aynen proleterler gibi ücret biçimini almakla birlikte, bürokrasinin neden proletaryadan farklı görülmesi gerektiği sorununu ele almıştık. Orada sözü edilen iki nedene şimdi bir üçüncüsü eklenmelidir. Bürokratin gelir kaynağı olarak yolsuzluk/maaş katsayısı ne kadar yükselirse, bürokrat ücretliler kategorisinden tanım gereği o kadar uzaklaşır; böylece, temel geliri ücret biçimini alsa da bürokratin proleterden farklı olarak emekgücünü satarak yaşamadığı anlaşılmış olur. Bürokrat emekgücünü satarak değil, kendini satarak zenginleşir!¹⁰

10 Devlet bürokratları arasında, sözde gördükleri işlev (“adalet dağıtımı”) dolayısıyla en “ahlâklı” olması gereken yargıçların yolsuzlukla ilişkilerinin durumu, bundan bir süre evvel Yargıtay başkanının yargı yılının açılışında yaptığı resmi konuşmada, yargıcın “vicdan ile cüzdan arasında kaldığı” yolundaki sözleriyle açıklığa kavuşmaktadır.

3. Küçük burjuvazi ve orta sınıflar

Bütün kapitalist toplumlarda, ana sınıflar burjuvazi ve proletarya dışında, maddi varoluş tarzı üretim araçlarının mülkiyetiyle ilişkisi temelinde tanımlanabilen üçüncü toplumsal grup küçük burjuvazidir. Küçük burjuvazi, bazen adının çağrışımı dolayısıyla yapılan yanlıştan farklı olarak burjuvazinin küçüğü değildir. Çünkü küçük burjuvazi, burjuvazi değildir. Küçük burjuvazi, bir bakıma kendi şahsında burjuvazi ile işçi sınıfını bir araya getiren sınıftır: Hem kendi üretim araçlarına sahiptir hem de kendi emeğiyle üretim yapar. Küçük burjuvazi Türkiye’de ekonomik istatistiklerde kategori olarak “kendi hesabına çalışan” olarak geçen insanlardan oluşur. Oysa burjuvazinin küçüğü, yani “küçük sermaye”, yani KOBİ’ler kategorisi içindeki “küçük boy işletmeler”, az sayıda da olsa çalıştırdığı işçinin ürettiği artık-değeri bütün ekonomik faaliyetinin merkezine yerleştirmiş olan kapitaliste verilen addır. Bazı tipik küçük burjuva kategorileri sayıldığında, ikisinin farkı anlaşılacaktır: aile emeğiyle çalışan küçük çiftçiler; bakkallar; oto tamir atölyeleri; marangoz atölyeleri; ayakkabı tamircileri; kuru temizleme dükkânları; gazete bayileri; kırtasiye dükkânları; küçük aşçı dükkânları; manavlar, kendi minibüsünün veya taksisinin sahibi olan şoför vb. Bunları, işçilerinin sayısı iki elin parmaklarını geçmese de, asgari yatırımla kurulmuş olsa da, bir tekstil atölyesinde, işçilerinin emek sürecini düzenleyen, kontrol eden, ticari bağlantıları kuran, hesapları yapan, ama **kendisi üretime katılmayan** küçük patronun ayırmak gerekir. Küçük sermayedar ile küçük burjuvaziyi birbirinden ayıran, ilkinin yanında işçi çalışması, ikincisinin ise işçi çalıştırmaması değildir. Sonuç olarak yukarıda sözü edilen ekonomik faaliyet türlerinde de karşılıksız aile emeği dışında ayrıca ücretli işçiler de istihdam edilebilir. Kırtasiyecinin, berberin ya da oto tamircisinin çırakları vardır, minibüslerin muavinleri. Bazı marangoz atölyelerinde veya aşçı dükkânlarında küçük bir tekstil ya da plastik atölyesindeki kadar işçi çalışıyor olabilir. Bunlar arasında sınırı çizmek (birçok başka konuda olduğu gibi) kolay değildir. Yine de küçük burjuvazi ile küçük sermayeyi birbirlerinden ayıran önemli bir dizi nokta vardır. Belki de en kolay pratik kıstas, küçük burjuvanın kendisinin de üretim süreci içinde yer alması, buna karşılık küçük patronun esas olarak üretim sürecinin düzenlenmesi ve kontrolü ile yetinmesi ve ticari bağları kurmasıdır.¹¹

¹¹ Burjuvazi ile küçük burjuvazi arasında bu ayrımı yaptıktan sonra, yukarıdaki bir yargımızı derinleştirmek gerekiyor. Yukarıda henüz elimizde bu ayrım yokken, taşeronlar için “işçi burjuva” demiştik. Yani işçi sınıfı kökenli olduğu halde burjuva bir varlık tarzına sahip unsurlar olduklarını belirtmiştik. Oysa, sıradan burjuvalardan farklı olarak taşeronlar çoğu zaman emek sürecinin teknik bilgilerini haizdirler, zor işleri yaparlar, süreçte bir tıkanma olduğunda işi üstlenirler vb. Böylece, taşeronların sadece “işçi burjuva” değil, aynı zamanda küçük burjuva da oldukları ortaya çıkar. Biraz alaylı bir tarzda taşeronların toplumdaki bütün temel sınıfların sınıf karakterinden pay alan melez sınıf yapılı bir kategori olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Ama bu karmaşıklık içinde, taşeronun ana işletme patronunun uzantısı olduğu, yani sermayenin esaslı bir ajanı olduğu gerçeğini unutmamak kaydıyla.

Devrimci Marksizm

Küçük burjuvazi temel olarak eski ve yeni olarak ikiye ayrılır. Eski küçük burjuvazi, kapitalizmin kapitalizm-öncesi toplumdaki devraldığı veya kapitalizmin gelişmesinin erken aşamalarında ortaya çıkan bir sınıf dilimidir. En önemli bileşenleri, küçük toprak sahibi köylülük ile kentlerdeki esnaf ve zenaatkârlardır. Bunların büyük bölümü, kapitalizmin gelişmesi sürecinde, farklı ülkelerde farklı tempolarda olmak üzere, üretim araçlarını yitirerek proleterleşmeye mahkûmdurlar. Teknoloji geliştikçe, sermaye kendini örgütledikçe, yeni alanlara el attıkça, eski küçük burjuvazinin üretim ölçeği ve pazarlama kapasitesi sermayeyle rekabet olanaklarını yitireceği için, bu yok oluş süreci neredeyse doğal bir yasanın kaçınılmazlığını taşır. Elbette, bu bir eğilim yasasıdır. Zaman zaman tempo çok yavaşlar, zaman zaman eğilim tersine dönebilir. Ama uzun vadede küçük köylülüğün, esnafın ve zenaatkârın çoğunluğunun proleteryanın saflarına katılması mukadderdir. Küçük köylülüğün tasfiyesi kapitalizmin geliştiği bütün ülkelerde iyi bilinen bir yasadır. Kapitalizmin beşiği Britanya bu açıdan her ülkeye geleceğini gösterir: Bu ülkede tarımla uğraşan kırsal nüfusun toplam işgücü içinde oranı günümüzde % 0,5'e kadar gerilemiştir. Türkiye'de de küçük köylülük uzun bir süre yüksek bir direnme gücü gösterdikten sonra son yıllarda ciddi bir çözüme sürecine girmiş görünüyor: Son on yılda tarımsal istihdamda yaklaşık üç milyonluk bir azalma söz konusudur. Kentsel alanda küçük burjuvazinin tasfiye dinamikleri ise Türkiye'de "kahraman bakkal süpermarkete karşı" imgesinde sembolleşmiştir. Birçok sektörde sermayenin yoğunlaşması, merkezileşmesi ve bileşik sermaye niteliğiyle farklı alanlara el atması küçük burjuvaziyi zorlamaktadır. Örneğin kentsel küçük burjuvazinin en önemli bileşenlerinden biri olan tamircilik (otomobil, el aletleri vb.) dahi, sermayenin son on yıllarda geliştirdiği "satış sonrası hizmetleri" faaliyeti dolayısıyla büyük darbe yemektedir. Artık eve gelen tamirciler eskiden olduğu gibi kendi hesabına çalışan esnaf değil, artan ölçüde bir büyük şirketin ücretli işçileridir. Tabii küçük burjuvazinin proleterleşmesi çok uzun vadeye yayılan bir süreçtir: Bir bireyin hayatı ile değil ailelerin kuşakları ile ölçülür.

Yeni küçük burjuvazi ise kapitalizmin kendi gelişme dinamikleri içinde doğar ve sürekli olarak yeniden üretilir. Yeni küçük burjuvazi, eskisine karşı olarak, çoğunlukla nüfusun eğitilmiş ve modern katmanları içinden çıkar ve yükselir. Burada en tipik ve en önemli örnek Batı'da "profesyoneller" olarak bilinen, bizde ise "serbest meslekler" olarak anılan faaliyet dallarında görülür. Eczaneler, doktor, dişçi ve (ev hayvanı bakma adeti yaygınlaştıkça) veterinerlerin muayenehaneleri, avukat yazıhaneleri, küçük ölçekli mühendislik, mimari ve iç mimari büroları, muhasebeci ve mali müşavirlik büroları, üniversite mezunu, özel vasıflara sahip işgücü içinden küçük burjuva bir varoluş tarzının gelişmesinin ortamları olarak ortaya çıkar. Kendi hesabına çalışan mühendis, mimar, doktor, eczacı ve muhasebeciler ve (bir ölçüde fazla işgücünün varolduğu) avukatların bir bölümü, eski küçük burjuvaziden farklı olarak çok yüksek gelirler kazanır. Bu meslekler-

de küçük burjuva varoluş tarzının Türkiye’de son yıllarda piyasa ekonomisinin gelişmesine paralel olarak hızla yükselmesi, Türkiye solu için çok önemli olan bazı örgütlerin sınıf karakteri bakımından büyük önem taşır. Mühendis ve tabip odalarının üyeleri artan ölçüde küçük burjuvalardan oluşmaktadır. Bu küçük burjuva bileşenin yanı sıra, bu odalarda bir burjuva (örneğin hastane veya inşaat şirketi sahipleri) ve bir de proleterleşmekte olan unsur söz konusudur. Dolayısıyla, mühendis, mimar, tabip, eczacı, muhasebeci odalarının ve baroların sınıf karakteri son derece karmaşıktır. Bunların her birini teker teker incelemek gerekli ise de, bir kural olarak eczacı odalarının ve baroların neredeyse saf anlamda küçük burjuvalardan oluştuğu, tabip, mühendis/mimar ve muhasebeci odalarının ise burjuva ve gittikçe yaygınlaşmakta olan küçük burjuva unsurların yanında önemli bir proleter ve yarı-proleter bileşen içerdiği söylenebilir. (Burada kullanılan yarı-proleter kavramı aşağıda proletarya tartışılırken açıklığa kavuşacaktır.)

Bu “profesyoneller”in yanı sıra yeni küçük burjuvazinin başka bileşenleri de vardır. Turizm ve modern ikram sektörlerinde (küçük pansiyonlar, restoranlar, kafeler vb.), moda ve tekstilde (lüks butikler, bavul ticaretine hizmet eden toptancı dükkânları), takı ve hediyelik eşya sektöründe, bilişim hizmetlerinde (teknolojinin üst ucunda küçük yazılım işletmelerinden alt sınırında internet kafelere kadar), beyaz eşya ve otomobil bayileri alanında vb. birçok işletme, elbette boyutlarına ve çalıştırdıkları işçi sayısına göre modern, yeni küçük burjuvazinin bileşenleri olarak düşünülmelidir.

Yeni küçük burjuvazinin esas özelliği kapitalizmin kendi gelişme dinamikleri tarafından üretilmesi ve yeniden üretilmesi olmakla birlikte, bu sınıf diliminin eski küçük burjuvazinin üzerinde Demokles’in kılıcı gibi sarkan tasfiye ve proleterleşme tehdidinden bütünüyle muaf olduğunu düşünmemek gerekir. Burada da birçok gelişme küçük burjuvazinin sermaye karşısında rekabet gücünü zayıflatarak onu piyasa dışına atar ve küçük burjuvaları proleterlere yakın bir konuma iter. En itibarlı ve yüksek kazanç getiren mesleklerde bile bu eğilim zaman zaman kendini hissettirir. Örneğin, üstelik çok yakın bir geçmişte yaşanmış olan “mua-yeneheneleşme”, özel hastanelerin açılmasıyla birlikte bazı tıp dallarında darbe yemeye başlamıştır; birçok doktor çareyi muayenehanesini kapatıp özel hastanelerde ücretli olarak çalışmakta bulmaktadır. Küçük burjuva varoluş tarzının çok genel kural olduğu bir meslekte, avukatlıkta, son dönemde ABD’deki “hukuk firmaları”na benzer “hukuk büroları” kurulmakta, sadece buralarda değil, biraz palazlanmış küçük burjuva avukat yazıhanelerinde bile genç avukatlar vasıfsız işçilere yakın ücretlerle çalıştırılmaktadır. 1970’li yıllarda büyük bir atak yapan butikler, bazı özel nitelikler taşıyanlar hâlâ çok gözde olmakla birlikte, tüketicinin dikkatinin, sayısı giderek artan büyük alışveriş merkezlerine yönelmesi ile moda ve tekstil dünyasında yerini bir ölçüde markaların zincir dükkânlarına bırakmaktadır. Modern küçük burjuvazinin sermayenin rekabeti karşısında gerilemesinin bir başka biçimi de, “franchising” yöntemi ile gerçekleşiyor. Bu yöntemde ünlü

Devrimci Marksizm

markalar sadece kendi ürünlerini satacak dükkânlara bütünüyle hakim oluyor, raflarının nasıl düzenleneceğine kadar her şeye karışıyor ve kazancın önemli bir bölümüne el koyuyorlar. Küçük burjuvazinin ve bazen küçük sermayenin bağımsızlığı neredeyse bütünüyle ortadan kalkıyor.

Yeni küçük burjuvazi siyasi bakımdan eski küçük burjuvazi ile çok önemli bazı ortak özelliklere sahiptir. Bunların başında bu sınıfın burjuvazinin çekiciyle proletaryanın örsü arasında sıkışmış olması, ikisi arasında sürekli olarak yalpalaması, hangi taraf güçlüyse o tarafa doğru eğilmesi gelir. Ne var ki, aralarında önemli farklar da vardır. Bunların başında eski küçük burjuvazinin sermayeyle rekabet karşısında daha korunaksız olması, tasfiye ve proleterleşmenin basıncını daha derinden hissetmesi gelir. Kapitalizmin gelişmesi bu küçük burjuvazinin mahvı anlamına geleceğinden bu sınıf diliminin bağrında görünürde anti-kapitalist bir retorik daha fazla prim yapar. Faşist hareketin bütün tarihsel örneklerinde, Türkiye de dahil, küçük burjuvazinin bu katmanları üzerinde böyle bir etki geçerli olmuştur. Tabii bu “anti-kapitalizm” sadece görünürdedir, çünkü küçük burjuvazi daha da köklü olarak proletaryanın konumundan nefret eder, onun yaşadığı duruma düşmekten vebadan korkar gibi korkar. Buna rağmen, kendisi emekçi halkın bir parçası olduğundan işçi sınıfıyla daha yakından ve daha kolay ilişki kurar. Buna karşılık yeni küçük burjuvazi kapitalizmin gelişmesinin bir ürünü olarak ortaya çıktığı için, en azından bazı katmanları yüksek derecede eğitilmiş olduğu için, gelirleri eski küçük burjuvaziden, hatta KOBİ sermayesinin bazı patronlarından (yani burjuvazinin belirli dilimlerinden) dahi yüksek olduğu için, bunun sonucunda burjuvazinin orta hatta bazen üst katmanlarıyla aynı tüketim kalıplarına sahip olduğu ve aynı mekânları paylaştığı için (güvenlikli siteler, lüks restoranlar, lüks yazlık siteler vb.), burjuvaziye her bakımdan çok daha yakındır. Ayrıca, en azından bazı katmanları bütünüyle Batılılaşmış bir hayat tarzından geldiği ve böyle bir eğitim gördüğü, hayatının kısa ya da uzun bir bölümünü muhtemelen yurtdışında geçirdiği için de Türkiye burjuvazisinin hakim kanadının emperyalist Batı ile kurduğu stratejik ilişkisini üzerine titrer. 2007 yılının Nisan ve Mayıs aylarında Ankara Tandoğan, İstanbul Çağlayan ve İzmir Gündoğdu meydanlarını dolduran en büyük kitle işte bu sınıftan gelmiştir. Bu sınıf eski küçük burjuvaziyle aynı maddi temellere sahip olsa da siyasi davranışı ondan farklıdır. *İşçi Mücadelesi* gazetesi bu yüzden Türkiye’deki İslamcı/Batıcı-laik çelişkisini ele aldığı küçük burjuvazinin bu dilimini “orta sınıflar” olarak anmıştır. Bu alanda, yeni küçük burjuvazinin, TÜSİAD burjuvazisi ve dışındaki en yakın müttefikleri devlet bürokrasisidir: subaylar, yargıçlar, savcılar, üniversitenin bürokratik unsurları vb. Onların hayat tarzları, yaşadıkları mekânlar, çocuklarını yetiştirme tarzları vb. de aynen orta sınıflar gibi burjuvazinin en azından orta katmanlarıyla sık sık kesişir. Burada, sınıf dinamiklerinin somut bir örnekte nasıl etkiler yarattığını berrak biçimde görüyoruz.

4. Proletarya

Kapitalist toplumun burjuvazinin karşısındaki ana sınıfı ve Marx'ın ünlü de-yimiyle “mezar kazıcısı” proletarya ya da işçi sınıfıdır. Terminoloji konusunda bir uyarıyla başlayalım: Proletarya ile işçi sınıfı Marksizmin amaçları açısından aslında aynı şey olduğu halde, Türkiye’de tarihsel gelişme içinde ortaya çıkan işçi/memur hukuki ayrımı dolayısıyla “işçi” kategorisi özel olarak İş Yasası’na göre istihdam edilen insanlar için kullanılmakta olduğundan pratikte iki kavramın kapsamı farklılaşmıştır. Aşağıda göreceğimiz gibi, “memur” statüsünde çalışan insanların çoğunluğu zaman içinde proleterleşmiş olduklarından işçi/memur ayrımı Marksist teori açısından anlam taşımaz. Bu yazının amaçları açısından biz proletarya ile işçi sınıfı, hatta tek başına işçi kavramını özdeş kavramlar olarak kabul edeceğiz. Çünkü burada teori alanındayız. Günlük kullanım içinde büyük kitlelere nasıl meram anlatılacağı sorununu burada görmezlikten gelebiliriz.

Proletaryanın tanımlanmasına girerken önce çok yaygın bir önyargıya karşı bir uyarıda bulunmak gerekiyor. Proletarya hiçbir biçimde sanayi işçilerinden ibaret bir kavram değildir. Sanayi işçisinin, gerek sanayinin kapitalist ekonomideki merkezi yeri gerekse mücadelelerde kazandığı önem dolayısıyla proletaryanın içinde merkezi bir konuma sahip olduğu doğrudur. Ama merkezi konum, proletaryanın sanayi işçisinden ibaret olduğu anlamına gelmez. Kaldı ki, 21. yüzyılın başında dünya ekonomisinin ulaştığı aşamada, telekomünikasyon, ulaşım, finans ve bazı başka sektörlerde istihdam edilen işçiler de sanayi işçisine benzer bir merkezi konuma sahip hale gelmiştir. Öyleyse tanımı çok daha geniş yapmak gerekir. Geçimini sağlayabilmek için emekgücünü satmak zorunda olan ve sermayenin ajanı olarak işlev üstlenmeyen her çalışan, işçi sınıfının bir mensubudur. Engels bu konuda son derecede yalın bir tanım veriyor: “... proletarya denince kendi üretim araçlarına sahip olmadıklarından emek güçlerini satmaya muhtaç olan modern ücretli işçiler sınıfı anlaşılır.”¹² Biz buna “sermayenin ajanı olarak işlev üstlenmemiş” nitelemesini ekledik. Bu tanım, yukarıda sermayenin ikinci dereceden ajanı olarak tanımladığımız, ama gelirleri ücret biçimini alan üst düzey şirket yöneticilerini derhal dışarıda bırakır. Hem bunların gelirleri ücret biçimi altında olsa da çoğu zaman emekgüçlerini satmak zorunda olmayıp bunu tercih etmiş oldukları için hem de sermayenin ajanı oldukları için. Aşağıda gelirleri ücret biçimini alan başka kategorilerin de işçi sınıfının ikirciksiz biçimde parçası olmadıklarını göreceğiz.

Bu tanım bize şunu gösteriyor: Sanayi dışındaki bir dizi sektörde ücretli olarak istihdam edilen işçiler de proleterdir. Her zaman akla gelmeyen bazı sektörleri de kapsayan bir liste verecek olursak, ulaştırma, telekomünikasyon, medya,

¹² Karl Marx/Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Nail Satlıhan, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 22, Engels’in 1888 tarihli dipnotu.

Devrimci Marksizm

turizm, ikram, inşaat, ticaret (özellikle büyük perakende), finans, sağlık ve eğitim çalışanları büyük ölçüde proletaryanın parçasıdır. Buna reklâm ve halkla ilişkiler gibi işletmelere hizmet sağlayan sektörler veya fitness salonları gibi tüketiciye hizmet veren sektörler de eklenmelidir.¹³

Bunun yanı sıra, geniş anlamda kamu sektöründe çalışanların da çok büyük bölümü proletaryanın parçasıdır. Kamu iktisadi teşebbüslerini (KİT'ler), kamunun öteki dallarından ayıran, bu kuruluşların ürettikleri mal veya hizmetlerin birer meta olarak satılıyor olması, yani bunların devlet mülkiyetinde birer ekonomik işletme olmasıdır. Burada çalışan işçiler de elbette otomatikman birer proleterdir. Buna devlet adına karar verme yetkisi olanlar dışında, **ister işçi statüsünde ister memur statüsünde çalışıyor olsunlar**, bütün merkezi idare çalışanlarını ve belediye çalışanlarını eklemek gerekir. Yukarıda yaptığımız “devlet adına karar verme yetkisi” ayrımına göre Mal Müdürü proleter değildir, ama vergi dairesindeki veznedar proleterdir. Belediye fen işleri müdürü proleter değildir, ama evlendirme dairesinde çalışan memur proleterdir. Burada işçi ya da memur statüsünün sınıf konumu üzerinde herhangi bir belirleyiciliği olmamasının nedeni, toplumsal sınıfın hukuki değil sosyo-ekonomik bir kategori olmasıdır. Farklı hukuki statüler benzer sosyo-ekonomik konumlara tekabül edebilir. Nihayet, genellikle kamu hizmeti olarak anılan faaliyetlerde çalışanlar için de benzer bir durum söz konusudur: Devlet hastanesinde çalışan hemşire veya devlet okulunda çalışan öğretmen de aynen özel hastanelerde ve okullarda çalışan benzerleri gibi proleterdir.

Burada iki noktaya değinmek gerekiyor. Birincisi üretken emek ile üretken olmayan emek arasındaki ayrım sorunudur. Marksist literatüre uzun zaman hakim olan ve daha yakın dönemde Nicos Poulantzas gibi etkili bir teorisyen tarafından da savunulan¹⁴ bir yaklaşıma göre, üretken emek harcayan ücretli çalışanlar proleterdir; buna karşılık, üretken olmayan emek harcayanlar küçük burjuvadır. Bu önermenin anlamını kavrayabilmek için önce üretken emek/üretken olmayan emek arasındaki ayrımı kısaca hatırlatalım.¹⁵ Üretken emek sermaye için artık-değer üreten emektir; üretken olmayan emek ise sermayenin toplam devresi ve yenidenüretimi için gerekli olmakla birlikte artık-değer üretmeyen emek. İlk kategoriye sanayi, tarım, madencilik gibi maddi mallar üreten işçiler girdiği gibi, ulaştırma, telekomünikasyon, turizm, ikram, sağlık, eğitim gibi alanlarda hizmet üreten işçiler de girer. Yani metal fabrikasının işçisi nasıl kendi kapitalisti için artık-değer üretiyorsa, bir havayolunun hostesi, bir otelin temizlikçisi, bir ders-

13 Günümüzde işçi sınıfının nasıl tanımlanması gerektiğine ilişkin ayrıntılı bir tartışma için bkz. Kurtar Tanyılmaz, “Hayalet Artık Bütün Dünyada Kol Gezecek: Günümüzde İşçi Sınıfı”, *Devrimci Marksizm*, 3, Mart 2007.

14 Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary Capitalism*, New Left Books, Londra, 1975, s. 207 vd.

15 Ayrıntılı bir inceleme için bkz. Savran/Tonak, “Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek...”, a.g.m.

hanenin öğretmeni veya bir özel hastanenin hemşiresi de kendi patronu için aynı şekilde artık-değer üretiyordur. Üretken olmayan emek kategorisi ise kabaca sermaye tarafından dolaşım alanında (ticaret, finans vb.) istihdam edilen işçiler ile kamu tarafından istihdam edilen ve ürettikleri mal veya hizmetler meta biçimi altında satılmayan çalışanları kapsar. KİT işçilerinin ürünleri (KİT'in fiyat politikası ne olursa olsun) meta biçimi altında satıldığı için bunlar bu tanıma göre otomatikman üretken emek harcayan işçilerdir.

Üretken emek/üretken olmayan emek ayrımı sermaye birikiminin dinamikleri açısından büyük önem taşır. Sermaye birikimi artık-değerin yeniden sermayeye dönüştürülmesi olduğuna göre, hangi emek türlerinin artık-değer ürettiği, yani üretken emek olduğu, sermaye birikiminin önündeki olanaklar ve tahditler açısından belirleyicidir. Buna karşılık, söz konusu ayrım bu emek türlerini harcayan işçiler arasında sınıf ayrımı bakımından hiçbir önem taşımaz. Yukarıda proleterleri tanımlayanın geçimini sağlamak için emekgücünü satmak zorunluluğu olduğunu görmüştük. Emekgücünü satan işçinin üretken emek mi, yoksa üretken olmayan emek mi harcadığının hiçbir önemi yoktur. Her ikisi de üretim araçlarından yoksun olduğu için emekgüçlerini özel bir meta türü olarak satmak zorundadırlar. Onları proleter yapan budur. Kısacası, Migros'larda kasa başında gününü harcayan genç kadın veya adam da, bankaların çalışanları da, bir metal, tekstil ya da otel işçisi kadar proleterdir.

İkincisi, Türk solu uzun bir dönem boyunca memur statüsünde çalışanları “küçük burjuva” olarak anmıştır. Her şeyden önce, “küçük burjuva”, burjuva ve proleter olmayan herkese verilecek genel bir ad değildir. Yukarıda gördüğümüz gibi, “küçük burjuva” doğrudan doğruya üretim araçlarının kontrolü ve üretim süreci ile ilgili olarak özgül niteliklere sahip olan bir sınıftır. Burjuva ve proleter olmayan herkese “küçük burjuva” adını vermek, farklı sınıfların, katmanların, kategorilerin sınıflar mücadelesinde tutacağı farklı konumları birbirine indirgemek anlamına gelir. Bundan da öteye, emekgücünü ekonomik zorunluluk altında satan bir emekçinin, üstelik sermayenin bir ajanı da değilse, proleter olmadığını söylemenin hiçbir anlamı yoktur. Bunu sınımanın çeşitli yolları vardır. Biz ikisine bakalım. Devlet memurlarının önemli bir bölümü bugün devlette ücretli (maaşlı) çalışırken yarın özel sektörde aynı işi yine aynı temelde yani emekgücünün bir kapitaliste satışı temelinde yapabilir. Örneğin bugün bir devlet okulunda öğretmen olan kişi yarın bir özel okulda ya da dershanede çalışmaya başlayabilir. Bu kişinin yaptığı iş aynıdır, işini yapmak için her iki durumda da emekgücünü satmıştır, ama eğer kamu çalışanları “küçük burjuva” olarak nitelenirse, bu kişi akşamdan sabaha küçük burjuva olmaktan çıkarak işçi haline gelmiş olmaktadır. Öte yandan, devletin istihdam ettiği insanlar arasında aynı işi yapanlardan bazıları farklı kurumların farklı kanunları ve kadro yapıları dolayısıyla işçidir, bazıları memur statüsünde çalışır. Bir birey karayollarında bir işi yaparken işçi, vergi dairesinde aynı işi yaparken küçük burjuva olarak anılırsa, bu toplumsal

Devrimci Marksizm

sınıf analizinin bir karikatürüne dönüşür.

Gerek sermaye tarafından istihdam edildiği halde üretken olmayan emek harcayan ticaret veya banka çalışanlarının gerekse devletin sıradan ücretlilerinin aynen sanayi ya da ulaştırma işçileri gibi proleter olup olmadıklarını anlamak için emek süreçlerinden ve sınıf oluşumundan hareketle (kelimenin aritmetikteki anlamıyla) iki sağlama yapmakta yarar var. Bu sağlamaların ilki çalışma süreçleriyle ilgilidir. Hem banka ve ticaret çalışanlarının hem de devlet memurlarının çalışma süreçleri zaman üzerinden giderek daha fazla sanayi işçilerine benzemektedir. Her iki katman da bilgisayarlar tarafından kontrol altına alınan bir emek süreci içinde Taylorist fabrikanın temposunda ve yaptıkları iş üzerinde bütün kontrollerini yitirmiş oldukları bir bağlamda çalışmaktadırlar. Bir banka çalışanının bilgisayarda müşterinin işini yaparken aynı anda telefona cevap vermek zorunda kaldığını, müşterileri dur durak bilmeksizin ardı ardına kabul ettiğini ya da herhangi bir büyük perakende mağazasında kasiyerlerin aralıksız çalıştığını göz önüne aldığımızda bu çalışma koşullarının kapitalist sanayiden bir farkı olmadığını teslim etmek zorundayız. Kaldı ki, ortalama işgünü örneğin banka çalışanlarında çok daha uzundur. Banka şubelerinin genellikle sabah dokuzda açılıp geceleri on dolayında kapandığını bilmeyen yoktur. Yani on iki-on üç saatlik işgünlerinden söz ediyoruz. “Devlet daireleri”nde ise emek sürecindeki mekanizasyon ve bir örnekleşme ancak yeni başlayan bir eğilimdir ve devlet memurlarının farklı katmanlarına farklı tempolarda yayılmaktadır. Ama finans ve ticaret alanında açıkça görülen eğilim burada da kısmen mevcuttur.

Aynı şey sınıf oluşumu alanında da geçerlidir. Proletaryanın toplumsal mücadeleye katılım tarzının en tipik iki biçimi, zaman içinde hem üretken olmayan emekçilerde hem de kamu çalışanlarında gelişmiştir: sendikalaşma ve grev.¹⁶ Tarihsel olarak önce sendikalaşan sanayi işçileri olmakla birlikte, bu yöneliş daha sonra finans ve ticaret sektörlerine de nüfuz etmiştir. Günümüzde, hemen hemen sendikal hareketin belirli bir güce erişmiş olduğu her ülkede hem bu üretken olmayan emekçiler hem de kamu çalışanları sendikalıdır. Türkiye’deki gelişmeye gelince, bugün banka işçilerinin sendikal örgütlenmesinin minik işyeri sendikalarına bölünmüş olması bizi aldatmamalıdır. 1980 öncesinde Türkiye’nin en militan sendikalarından biri DİSK’e bağlı Bank-Sen idi. Perakende alanının işçilerinin bir bölümü bugün bile ciddi bir sendikalaşma içindedir. Kamu çalışanları ise, 1960 sonrasında Türkiye’de işçi sınıfının sendikal ve siyasi mücadelelerinin yükseliş sürecinde sendikalaşma yolunda gerçekten yılmaz bir mücadele vermişler ve sonunda bugünkü kamu çalışanları sendikalarını inşa etmeyi başarmışlardır.

Ancak şunu unutmamak gerekir: Kamu çalışanlarının büyük katmanlarının proleterleşmesi bir süreç içinde gerçekleşmiştir. 1920’li ve 30’lu yılların

16 “Grev” kavramını bu bağlamda işyerindeki kolektif gücün işi aksatma yolunda kullanılmasının çeşitli biçimlerinin (iş bırakma, iş yavaşlatma, direniş vb.) genel bir ifadesi olarak kullanıyoruz.

Türkiyesinde öğretmenlerin proletaryanın bir katmanı olduğunu söylemek neredeyse mümkün değildir. O aşamada, henüz öğretmenlik kitleselleşmemişken ve eğitim yeni kurulmakta olan burjuva devletin harcında yakıcı bir önem taşıyan, öğretmenler bürokrasiye çok daha yakın bir sosyo-ekonomik konuma sahipti. Bunun sınıf oluşumu bakımından ifadesi de sendikalaşmanın öğretmenlerin gündemine ancak 1960 sonrasında girmesiydi. Elbette bu konuda 1960 öncesinde siyasi rejimin de çok daha baskıcı olduğu gerçeğini unutmamalıyız. Kamu çalışanlarının proleterleşmesi sürecinin bir başka mekanizması da geleneksel olarak devletin düzenlediği süreçlerde onun ücretli çalışanı olarak istihdam edilen insanların yaptıkları işlerin zamanla özel sektörün istihdam ettiği ücretli çalışanlarca da yapılmaya başlamasıdır. Ticari amaçlı okulların (ana ve ilk öğretim okulları, liseler, dershaneler, hatta üniversiteler) eğitim sektöründe ciddi bir ağırlık taşımaya başladığı andan itibaren, kamuda çalışan öğretmenin sosyo-ekonomik konumu çok çeşitli yollardan özeldaki çalışan öğretmenin konumuyla yakınsamaya başlar: Ek iş, kamuda çalışan öğretmenin belirli bir aşamada özele geçmesi vb. Aynı şey, sağlıkta, enerjide, belediyelerin çalıştığı bazı alanlarda, su, elektrik vb. kamu hizmeti alanlarında, kısacası geçmişte neredeyse sadece kamunun tek başına üstlendiği faaliyetlere artık özel sektörün de girdiği bütün alanlarda söz konusudur. Proletaryanın farklı katmanlarının tarihsel gelişme seyrinin incelenmesi aslında son derecede verimli bir konudur. Biz burada sadece genel yönetsel bir soruna dikkat çekmek istedik. Sınıf konumlarının da bir ülkede kapitalizmin gelişmesine paralel olarak değişebileceği, yani sınıf konumlarına dinamik ve diyalektik bir tarzda bakmanın gerekli olduğu burada bir kez daha ortaya çıkıyor. Ama her durumda kamu çalışanlarına “küçük burjuva” etiketinin takılması, hiçbir aşamada doğru bir niteleme olmaz.

Proletaryaya bu genel bakıştan sonra gözümüzü bazı sorunlu alanlara döndürmemiz yararlı olacaktır. Bunlar arasında sınıfın özel katmanları olarak işçi aristokrasisi ve işçi bürokrasisi, orta ve alt kademe yöneticiler, yarı-proleterler, işsizler ve kent yoksulları, lumpen proletarya ve bazı özel kategoriler üzerinde kısaca durmakta yarar var.

İşçi aristokrasisi ve işçi bürokrasisi

Ufkumuzu yalnızca tek bir ülkeyle sınırlasak dahi, işçi sınıfı içinde sayısız bölünme olduğu konusunda en ufak bir kuşku olamaz. Bunları tüketici olmayan bir biçimde hızla sıralayalım. Birincisi, sınıfın içinde istihdam ve çalışma koşulları dolayısıyla birbirinden farklılaşan katmanlar vardır. Vasıflı ve vasıfsız işçiler, kadrolu işçilerin karşısında taşeron, part-time, süreli sözleşmeyle çalışan, çağrı üzerine çalışan işçiler, büyük işletmelerin işçilerinin karşısında küçük, kayıtdışı işletmelerin işçileri, sendikalı ve sendikasız işçiler, hukuki bakımdan işçi ve memurlar, özel sektör ve kamu sektörü işçileri—bu listeyi daha da uzatmak müm-

Devrimci Marksizm

kündür. İkincisi, bir ülkenin yerleşik halkından ya da halklarından gelen işçiler ile söz konusu ülkeye ister yasal, ister kaçak olarak girmiş olsunlar, göçmen işçiler veya geçici yabancı işçiler arasında çok ciddi farklılaşmalar ve zaman zaman karşıtlıklar görülür. Üçüncüsü, bir ülkenin yerleşik halkları arasında üstün konumda olan ırk, ulus, etnik grup ya da dinsel grup ile bu özellikleri dolayısıyla ezilen, aşağılanan, horlanan ırk, ulus, etnik ya da dinsel gruplar arasında çok büyük çelişkiler varolabilir. Dördüncüsü, kiminde az kiminde çok olmakla birlikte, bütün kapitalist toplumlarda erkek işçilerle kadın işçiler arasında çok büyük farklılıklar mevcuttur. Bu ve benzeri bölünmelerin her biri, sınıf mücadelelerinde önemli bir yer tutar, hatta bazen bazı ülkelerde işçi sınıfını burjuvaziye karşı mücadelesinde birleştirmek açısından hayati, belirleyici, stratejik bir sorun halini alabilir.

Bütün bu sorunların sınıf mücadeleleri ve devrimci mücadele için ayrıntılı olarak değerlendirilmesi, işçi sınıfının kısa vadeli ve sadece belirli kesimlerini ilgilendiren çıkarlarının yerine uzun vadeli ve genel (buna uluslararası boyutu da katmak kaydıyla) çıkarlarını yerleştirmek için mücadele edilmesi, proleter devrimcileri için hayati bir önem taşır. Ama bunlar arasında bir konu vardır ki, sınıf mücadelesi açısından belirleyici bir ağırlığı vardır. **Bu, sınıfın mücadele için en büyük güce sahip olduğu yerde onu en zayıf hale getiren bir çelişkidir.** Burada sınıfın vurucu güçlerinin özel çıkar bağlarıyla düzene bağlanması söz konusudur. Sözünü ettiğimiz alan işçi aristokrasisi ve işçi bürokrasisinden doğan sorundur. Önce terimlerimizi tanımlayalım.

İşçi aristokrasisi kavramı önce Engels tarafından kendi döneminin en gelişkin proletaryasına sahip Britanya'nın işçi sınıfının belirli katmanları için kullanılmış, daha sonra Lenin'in düşüncesinde özel bir önem kazanmıştır. Engels, ortalama işçiye göre büyük maddi avantajlara sahip olan, bu yüzden kendini sınıfın geniş kitlesine göre üstün gören, sonuçta düzenle uzlaşan sınıf katmanlarına bu adı veriyor ve düzenle bütünleşmelerinden dolayı bunlara "burjuva işçiler" diyordu. Lenin Engels'in bu kavramını kendi döneminin iki büyük olgusuyla bağıntı içinde ele alacaktır. Birincisi, Lenin işçi aristokrasisinin ayrıcalıklı konumunu emperyalizmin aşırı kârlarından bu katmanlara sus payı olarak verilen "rüşvet"e bağlıyordu. İkincisi, uluslararası işçi sınıfı hareketi içinde 20. yüzyıl başından itibaren yükselmeye başlayan, 1914'te I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte bütünüyle düzenin yanına geçen oportünist, reformist, sosyal şoven akımın maddi temelini emperyalist ülkelerin işçi sınıfının bu katmanlarında buluyordu. Yani işçi aristokrasisi Lenin'le birlikte bütün bir emperyalist çağ boyunca kilit bir rol üstlenen bir teorik kavram haline geliyordu.

Lenin'in işçi aristokrasisi kavramının hâlâ aynı güncelliğini koruduğuna ve bütün 20. yüzyıl boyunca emperyalist ülkelerde ortaya çıkan birçok gelişmeye ışık tuttuğuna hiç kuşku yok. Ancak günümüzde kavramı emperyalist ülkelerin dışına taşımak, aynı zamanda Türkiye türü kapitalist sanayileşmenin ilerlediği ama emperyalizme tâbiyetin de devam ettiği ülkelere uygulamak gerekir. Bugün

Türkiye’de veya Brezilya’da, Hindistan’da veya Güney Afrika’da, asgari ücret ve altında ücretlerle kayıtdışı çalışan veya işsiz yaşayan işçilerden veya hayatını kazanmak için ne tür gelir kaynağı bulabilirse ona sarılan kent yoksulu kitlelerden oluşan büyük proleter katmanlardan farklı olarak bir işçi aristokrasisi oluşmuştur. Bunlar, ister özel sektörde, ister kamuda, görelî olarak ileri teknolojiyle çalışan, sendikalaşmış ve büyük işyerlerinde istihdam edilen kadrolu işçilerden oluşur.

Bu önerme derhal bir soruyu doğurur: İşçi aristokrasisinin maddî temeli emperyalist aşırı kârlardan işçi sınıfının belirli katmanlarına verilen bir sus payı olduğuna göre, emperyalist olmayan, hatta emperyalizme tâbi ülkelerde işçi aristokrasisinin varlığından nasıl söz edilebilir? Bu sorunun cevabı şudur: Aşırı kârların tek kaynağı emperyalizm değildir. Aşırı kâr aynı zamanda ileri teknoloji ve iş yönetiminin, ölçek ekonomilerinin, pazarlama gücünün ekonomik bakımından güçlü tekil sermaye birimlerine getirdiği, genel kâr oranının üzerinde bir artık-değer miktarını elde etme olanağından kaynaklanır. Elbette, emperyalist şirketlerin elde ettiği aşırı kâr Türkiye gibi ülkelerin sermayesinin elde ettiği aşırı kârdan çok daha yüksektir. Ama tekil ülkelerin sınırları içinde, bazı büyük şirketler ve işletmeler o ekonominin genel koşullarına göre çok büyük aşırı kârlar elde ederler. İşte bu şirket ve işletmeler, eğer işçileri örgütlü ise, “iş barışı”nı korumak ve verimliliği arttırmak amacıyla bu aşırı kârların bir bölümünü kendi işçilerine sus payı olarak verme olanağına sahiptirler. Bu nedenle bugün Türkiye’de de bir işçi aristokrasisi oluşmuştur. Bu işçileri yaşam tarzlarından bile tanımak mümkündür. Çoğu küçük burjuva semtlerde oturur. Altlarında mutlaka yeni model bir otomobil vardır. Yaz tatiline çıkarlar. Çocuklarına daha üst sınıf ailelerin kendi çocuklarına sağladığı eğitim olanaklarını sağlama çabasındadırlar. Sendikalarının hastaneleri, sağlık merkezleri vb. vardır ve/veya bütün üyeleri için özel sigorta poliçeleri. Bunlar gayri meşru olanaklar değildir elbette. İşçi sınıfının tamamının hakkı olan şeylerdir. (Elbette bu olanakların sağlanış biçimi, örneğin özel sigorta, işçi sınıfının bütünü için bu hizmetlerin sağlanmasında başvurulamayacak yöntemlerdir.) Ancak sınıfın geri kalan büyük çoğunluğunun yoksulluktan kıvrandığı, çalışacak iş bile bulamadığı koşullarda bu maddî konum bu işçileri bir işçi aristokrasisi haline getirir.

İşçi bürokrasisi ise farklı bir katmandır. Ekonomik olanakları sınıfın geri kalanından ne kadar farklı olursa olsun, maddî varoluş koşulları gereği **sınıfın bir parçası** olan işçi aristokrasisinden farklı olarak, işçi bürokrasisi sınıfın içinden gelmekle birlikte **sınıfın üstüne yükselmiş** olan bir katmandır. İşçi bürokrasisi, kapitalizmin belirli bir gelişme düzeyine ulaştığı her toplumda en temel kaynağını sendika bürokrasisinde bulur. Birçok ülkede, bu arada Türkiye’de, işçi bürokrasisi sendika bürokrasisinden ibarettir. Sendika bürokrasisi, profesyonel sendika yöneticiliğinin getirdiği ücret avantajının ötesinde, sendikanın sağladığı özel otomobil kullanımı, özel tazminatlar, her türlü masrafın sendika hesabına geçilmesi gibi avantajların bu yöneticileri gittikçe işçi sınıfının maddî konumunda uzaklaş-

Devrimci Marksizm

tırması temelinde oluşur. Yani maddi bir varoluş tarzının ürünüdür.

Ancak, bu koşullardan yararlanıyor olsa bile her sendika yöneticisine otomatikman “bürokrat” damgası vurmak doğru olmaz. Bürokratin maddi varoluş tarzının esas göstergesi, bir yandan patron örgütleriyle ve patronlarla, bir yandan da devletle kurduğu ilişkilerin niteliğidir. İşçi sınıfının mücadele örgütünün başına seçilmiş olan bu yöneticiler, patronlarla ve burjuva devletiyle bir çatışma içine girmek yerine onlarla ve onların düzeniyle bütünleşmeyi getiren bir ilişkiler ağına girmiş ise bürokratlaşma gerçekleşmiş demektir. Bu, aynı zamanda, bürokratin sınıftan sosyo-ekonomik farklılaşmasını daha ileri bir aşamaya taşır. Artık sendika yöneticisinin geliri, maaşı ve yukarıda saydığımız diğer gelir kalemleri ile sınırlı kalmaz. Toplu sözleşme veya örgütlenme mücadelelerinde patrone alınmış rüşvet veya sendikanın aidat gelirlerini kullanarak kişisel zenginleşme faaliyetleri yürütmek veya diyelim AB fonlarını kişisel zenginleşme amacıyla kullanmak, bürokratin düzene kısıklarak bağlanması anlamına gelir. Bunun sonucunda bürokratlar Lenin’in ifadesiyle burjuvazinin işçi sınıfı içindeki ajanları haline gelirler. Yine de sendikaların saf anlamda işçi örgütleri olmaları dolayısıyla, bürokratlar kendi konumlarını koruyabilmek için birçok durumda sınıf mücadelesinin önüne düşmek zorunda kalırlar. Dolayısıyla iki karşıt hatadan kaçınmak gerekir: Sendika bürokrasisi ne burjuvazi ile özdeşleştirilmeli ne de mücadele etmeye başladığında onun hakkında yanılmalara kapılmalıdır.

İşçi bürokrasisinin belkemiğini sendika bürokrasisi oluştursa da, bir siyasi işçi hareketinin, yani kitleleşmiş bir ya da daha çok sayıda işçi partisinin politik hayat içinde uzun vadeli bir kökleşme gösterdiği ülkelerde, işçi bürokrasisi aynı zamanda bu partilerin saflarından çıkar. Örneğin Fransa’da ya da İtalya’da olduğu gibi, işçi partilerinden çok uzun yıllar boyunca belediye başkanları, belediye meclis üyeleri, milletvekilleri, senatörler seçilirse, bu partiler muhalefet partileri olsalar bile, seçilmiş temsilcileri, eğer bunlar üzerinde çok özel tedbirler uygulanmıyorsa, zamanla burjuva toplumunun yönetilmesinin memurları haline gelirler. Aynı şey partilerin üst düzey yöneticisi olan profesyonel politikacılar için de geçerlidir. Bu tür partilerin entelektüel açıdan en gelişkin unsurları da bu seçilmişlere danışmanlık görevleri vb. yoluyla işçi bürokrasisinin saflarına katılır. Bazen, örneğin Avrupa sosyal demokrasisinin çeşitli partilerinin veya bugün Brezilya İşçi Partisi’nin durumunda olduğu gibi, parti uzun yıllar boyunca iktidarda kaldığı zaman, henüz burjuvalaşmış olmasa bile bütünüyle bu bürokrasinin sultası altına girer. Parti bürokrasisini sendika bürokrasisinden kısmen ayıran iki faktör vardır: Bunlardan biri sendikaların ne olursa olsun işçi örgütü olarak kalmalarına karşılık partilerin başlangıçta işçi partileri olsa bile zamanla burjuva partileri haline gelmesi ihtimalidir. Öteki ise sendika bürokrasisinin ezici bir çoğunlukla doğrudan doğruya işçi sınıfı içinden devşirilmesine karşılık, partilerin içinden çıkan bürokratların kökeninin başka sınıflardan da olabilemesidir. Örneğin, küçük burjuvazinin içinden gelmiş bir profesyonel politikacı veya bir

aydın da bu konumları içinde işçi bürokrasisinin bir unsuru sayılmalıdır, çünkü bunlar parti yöneticisi, milletvekili veya danışman olarak sosyo-ekonomik konumlarını, işçilerin “kendi” partileri olarak destekledikleri bir partiye borçludurlar. Belediye meclisinde ya da ulusal politikada işçi sınıfının temsilcisidirler.

Bu bölüme son vermeden önce, işçi aristokrasisi ile işçi bürokrasisi arasında sınıf mücadelelerinin geleceği açısından önem taşıyan bir farka değinmek gerekiyor. İşçi aristokrasisi, her ne kadar maddi varlık koşulları dolayısıyla kendini ayrıcalıklı hisseden, dolayısıyla düzene karşı isyanı törpülenen bir katman olsa da, bu yüzden durgunluk dönemlerinde gerici ideolojilerin ve politikaların (örneğin emperyalist ülkelerde ırkçılığın) yatağı işlevini görse de, düzenle bütünleşmesi koşulludur: Elindeki ayrıcalıklar alınmaya başladığında işçi aristokrasisi de aynen işçi sınıfının öteki katmanları gibi mücadeleye dönmek zorunda kalacaktır. Çünkü varoluş tarzı hâlâ bir proleterin varoluş tarzıdır. Üstelik bu katman genellikle sınıfın en eğitilmiş, en vasıflı ve en yüksek düzeyde sendikalaşmış katmanı olduğu için, onun mücadeleye girmesi sınıf mücadelesinin seyri için büyük önem taşır. **İşçi aristokrasisi karşı-devrimci bir güç değildir.** Buna karşılık, işçi bürokrasisi, özel olarak da sendika bürokrasisi, maddi varoluş tarzı dolayısıyla işçi sınıfının üzerine çıkmıştır, proleter varoluş tarzının dışında yaşamaktadır. Düzenle son derecede sıkı bağlar kurmuştur. Günlük mücadelelerde zaman zaman konumunu sağlama almak için, yukarıda da söylendiği gibi, mücadelenin önüne düşmek zorunda kalsa bile, kapitalist düzenle bütünleşmiş olduğundan dolayı karşı-devrimci bir güçtür.

İşçi aristokrasisi ile işçi bürokrasisini, sınıfın öteki bölünmelerinden farklı olarak neden ayrıntılı biçimde ele aldığımız umarız açıklığa kavuşmuştur. Bu alt bölümün başında, bu iki katmanın sınıfı mücadele gücünün en büyük olduğu alanlarda zayıf kıldığını belirtmiştik. Alt bölüm boyunca söylediklerimiz bu önermeye ışık tutmuş olmalıdır. İşçi bürokrasisi işçi sınıfının kapitalizmle mücadele için geliştirdiği iki kurumun, sendikanın ve partinin ürünüdür ve bunların düzenle bütünleşmesi yolunda bir dinamik yaratır. İşçi aristokrasisi ise genellikle sınıfın en sağlam örgütlerine sahip olan katmandır. Görüldüğü gibi, bu iki katmanın varlığı işçi sınıfının burjuvaziye karşı mücadelesinin önündeki en büyük engellerden biridir. Soruna bu yüzden büyük bir ciddiyetle yaklaşmak Marksistlerin temel görevlerinden biridir.

Orta ve alt kademe yöneticiler

Proletaryanın temel özelliğinin üretim araçlarına sahip olmaması dolayısıyla hayatta kalabilmek için emekgücünü satmak olarak ortaya çıktığını gördük. Kendini içinde bulunduğu bu durum dolayısıyla proleter, yaşamak için ücret karşılığında bir işe girmek zorundadır. Ama her ücretlinin otomatikman proleter olmadığı da gördük. Başka sınıf ve toplumsal gruplardan bireyler de temel gelirlerini

Devrimci Marksizm

ücret biçimi altında kazanıyor olabilir. Burada en önemli gruplar olarak şirketlerin üst düzey yöneticilerinin ve devlet bürokrasinin proletaryadan başka grup ve katmanlara mensup olduklarını ortaya koyduk. Aynı sorunun izini sürerek şimdi kapitalist işletmelerin orta ve alt kademe yöneticilerinin sınıf konumuna da kısaca bakmalıyız. Şirketlerin üst düzey yöneticilerini burjuvazinin bir parçası olarak niteledik. Örneğin bir şirketin insan kaynakları yöneticisi burjuvazinin saflarına terfi etmiştir. Peki, doğrudan üretim sürecinde veya insan kaynakları, planlama, kontrol, pazarlama, satış, tedarik, muhasebe ve başka servislerde çalışan ve bir ölçüde yöneticilik görevi üstlenmiş çalışanları hangi sınıf konumuna haritalayacağız?

Burada üretim sürecinde görev alan, teknolojiye ilişkin vasıflara sahip kadroları ve öteki servislerde çalışanları bir ilk aşamada birbirinden ayırmak gerekir. Büyük bir kapitalist işletmede üretim sürecinde görev alan mühendisler ve teknik elemanlar aslında en yalın olarak ele alındığında vasıflı işçilerdir. Üniversite mezuniyetinin, bir meslek odasının üyesi olmanın, toplumda “muteber” bir meslek sahibi olmanın yarattığı mistik hale, bu gerçeği bize unutturmamalıdır. Mühendis ve teknik eleman da, aynen üretim sürecinde çalışan üretken emekçiler gibi, sermayenin kolektif üretim sürecinde yaratılan artık-değeri mülkedinmesi sonucunda sömürülen bir işçidir. Vasıflarını modern bir eğitim kurumunda almış olması, öteki işçilerden kültürel bakımından çok farklı bir alemde yaşaması, sosyal çevresinin farklılığı veya toplumun onun mesleğine bir itibar atfetmesi bu yalın gerçeği değiştirmez.¹⁷

Ne var ki, bu yalın gerçek, gerçeğin tamamı değildir. Mühendis ve teknik eleman aynı zamanda tezgâh başında işçiyi kontrol etme ve yönetme görevini sermaye adına üstlenmiş görevlidir. Bir bakıma, üretim süreci içinde sermayenin işçi sınıfı üzerindeki despotizminin aktarma kayışı ve bekçisidir. Bu yanıyla mühendis ve teknik elemana sermayenin **üçüncü dereceden ajanı** gözüyle bakılabilir: Sermaye ilişkisinin esas taşıyıcıları olan birinci dereceden ajanların çıkarlarını genel olarak planlayan ve yöneten ikinci dereceden ajanların bu planlarını pratiğe uygulayan ajanlar. Demek ki, mühendislerin ve teknik elemanların sınıf konumu **çelişik bir konumdur**: Bir yanıyla proletaryanın durumunu paylaşmakta, onunla birlikte kolektif işçinin bir parçası olarak çalışmakta, ama öteki yandan da bu kolektif içinde sermayenin temsilcisi işlevini de görmektedirler. Elbette, kimi mühendis yöneticilere, kimi de işçilere daha yakındır nesnel konumu bakımından. Bu tür çelişik sınıf konumları söz konusu kitleyi bir ara katman haline getirir; devrim dönemlerinde bu katmanlar proletaryanın safları ile karşı-devrim safları arasında ciddi yalpalamalar gösterirler.

Büyük şirketlerin üretim alanı dışında kalan departman ve servislerinde çalışanların sınıf konumunu saptamaya girişirken, Braverman'ın Taylorizm tahli-

17 Bkz. Ahmet Öncü, “‘Yetkin Mühendis’ ve İşçi Sınıfı”, *Devrimci Marksizm*, 4, Temmuz 2007.

lindeki önemli bir noktayı hatırlamamız gerekiyor.¹⁸ Taylorizm işin bilgisini ve kontrolünü işçiden çekip alır ve bunları sermayenin kullanımına sunmak üzere üretim alanı dışında oluşturulan departmanlara devreder. Öyleyse, bu departmanların en azından bazılarının (planlama, tasarım, Ar-Ge, kontrol vb.) işlevi sermayenin işçi sınıfını daha iyi kontrol altında bulundurmasını ve çekilip alınan artık-değerin artırılmasını sağlamaktır. Bu gerçek, bu departmanların orta ve alt kademe yöneticilerini de, aynen mühendisler gibi, sermayenin üçüncü dereceden ajanları haline getirir. Ama öte yandan, aynen mühendisler gibi bu insanlar aynı zamanda sermaye tarafından birer ücretli emekçi olarak sömürülürler. Bu sömürü genellikle son derecede yoğun bir sömürüdür. Burjuva literatürüne “beyaz yakalılar” olarak geçen bu çalışanlar, en azından gerçek büyük şirketlerde, yani tekeli sermaye birimlerinde, çoğu zaman çalışma saatleri (hiç olmazsa son esneklik saldırısına kadar) düzenli olan işçilerden farklı olarak, bazen on iki-on dört saate kadar yükselen işgünlerine maruz bırakılır. Dolayısıyla, orta ve alt kademe yöneticiler de mühendisler gibi çelişik bir sınıf karakterine sahiptir.

Kravatlı takım elbiseli, şirket tarafından altına otomobil verilmiş, belki öğle yemeklerini üst düzey yöneticilerle aynı yemekhanede yiyen bir planlama bölüm başkanı ya da Ar-Ge’deki bir araştırmacının proleter yanına vurgu yapılması yadırganabilir. Ama bu çelişik sınıf konumu boş yere vurgulanmıyor. Bu tür çalışanlar normal zamanlarda gerçekten sermayenin ajanı gibi tutum alabilir, toplumsal çelişkilerde burjuva ideolojisinin aktarma kayışları gibi davranabilir, tüketim normları ve hayat tarzı bakımından zengin orta sınıflarla ortaklaşabilirler. Ama belirli toplumsal grupların sınıf mücadeleleri içinde nasıl bir yer tutacağı sınıf tahlilinin belki de ne önemli konusudur. Bu katmanlar devrim dönemlerinde proletaryanın safları ile karşı-devrim arasında yalpalamaya başlayabilirler. Yani burjuvalardan farklı olarak devrime kazanılabilecek bir nitelik taşırlar. Devrimden sonra da bu katmanların teknik ve ekonomik vasıflarından sosyalizmin planlı ekonomisinin inşasında yararlanılabilir. Elbette hepsi devrime hizmet etmeyecektir. Belki sadece bir azınlık devrimin gerçekten yanında yer alacak, biraz daha kalabalık bir grup da devrimden sonra bükemediği eli sıkacak, ekonomik inşa faaliyetinin bir parçası haline gelecektir. Ama bu mühendislerin, işletmecilerin, planlamacıların, muhasebecilerin devrimin tam karşısına toptan geçmemesini sağlayacak olan, tam da sınıfsal konumlarının karmaşık çelişkileri içinde proleter bir yanlarının olması, sermayenin çıkarlarıyla ilişkilerinin sadece **türev** bir nitelik taşımasıdır.

Bitirirken özel bir deneyim olarak, Fransa’daki özgül tarihsel gelişme içinde bu tür ara kademelerin “*cadres*” (kadrolar) adı altında kendilerine özgü sendika-

18 Harry Braverman, *Labor and Monopoly Capital, The Degradation of Work in the Twentieth Century*, 25. yıldönümü edisyonu, Monthly Review Press, New York, 1998. Ayrıca şu yazımıza bakılabilir: “Yalın Üretim ve Esneklik: Taylorizmin En Yüksek Aşaması”, *Devrimci Marksizm*, 3. Mart 2007.

larda, hatta bu sendikaların oluşturdukları kendilerine özgü bir konfederasyonda (Confédération Générale des Cadres) örgütlenmiş olduğunu kaydedelim. Bu konfederasyon ve ona bağlı sendikalar toplumsal mücadelelerde, hatta yer yer öteki sendikalarla birlikte yer alır. Bu gelişme dahi, bu ara kademelerin maddi varoluşlarının bir yanıyla (ama elbette sadece bir yanıyla) vasıflı işçilerden büyük bir farkı olmadığını ortaya koyar.

Yarı-proleterler

Proleter konumunun esas olarak emekgücünün ücret karşılığında satılmasından kaynaklandığını biliyoruz. Bunun ciddi bazı istisnaları olduğunu yukarıda gördük. Ama genel kural olarak, emekgücünü ücret karşılığı satan, sermayenin ajanı işlevini üstlenmeyen, devlet iktidarının temsilcisi olmayan herkesin proleter olduğunu söyleyebiliriz. Bu tür bir tanım içinde bir eksiklik olduğu dikkatli okurun gözlerinden kaçmamış olabilir. Bu, emekgücünü satma konusundaki ekonomik **zorunluluğa** ilişkin koşuldur. Engels'in yukarıda alıntıladığımız cümlesini tekrar yazacak olursak: "... proletarya denince kendi üretim araçlarına sahip olmadıklarından emek güçlerini satmaya muhtaç olan modern ücretli işçiler sınıfı anlaşılır." Buradaki "muhtaç" kavramı kilit bir önem taşır. Proleter, canı öyle çektiği için değil, emekgücünü satmaya **muhtaç** olduğu için ücretli işçi olarak çalışıyor olmalıdır. Bu muhtaç olma durumu elbette emekçinin üretim araçlarından kopuşundan kaynaklanır. Ama bazı durumlarda kopukluk ve dolayısıyla muhtaç olma sadece **kısmi** olabilir. İşte böyle durumlarda yarı-proleterlerden söz ediyoruz demektir.

Geleneksel yarı-proleter konumu, söz konusu emekçi ister kırsal/tarımsal bir faaliyet yürütüyor olsun ister kentsel/sınai vb., esas olarak söz konusu işçinin topraktan kopmamış olmasıyla bağlantılıdır. Bu durum küçük mülk sahibi köylülüğün proleterleşmesi sürecinde bir geçiş aşamasına tekabül eder. Bizde tarihsel olarak en çarpıcı örneğini, Zonguldak havzasında kömür madenlerinde dönüşümlü olarak çalışan, belirli bir süre boyunca madende çalıştıktan sonra köyüne dönen, tarımsal faaliyetlerini sürdüren, sonra yeniden madenlerde çalışmaya başlayan işçilerde bulur. Ama bu sadece en çarpıcı örnektir. Türkiye işçi sınıfı uzun bir dönem boyunca, en azından köyden kente göçün kitleselleştiği 1950'li ve 60'lı yıllarda, önemli ölçüde yarı-proleterlerden oluşmuştur. 1970'li yıllardan itibaren kentsel proletaryanın kırla ilişkisi adım adım kopmuş, ikinci, üçüncü kuşak işçi aileleri ortaya çıkmış ve proleterleşme süreci olgunlaşmıştır. Ama kır-kent göçü hâlâ süren, hatta 2000'li yıllarda hızlanarak süren bir süreç olduğu için, proletaryanın içinde, artık azınlık da olsa, sürekli yenilenen bir yarı-proleter kitlesinin var olduğunu belirtmek gerekir. Bunun da ötesinde, gerçek anlamda proleter olduğu halde, hâlâ köyden kısmi bir ayni veya nakdi yardım alan işçiler muhtemelen hatırı sayılır bir azınlık oluşturur.

Geleneksel yarı-proleterlerin sayıca oldukça yüksek ve büyük önem taşıyan bir özel katmanı mevsimlik işçilerdir. Bunlar, tam olarak proleter olmayan ama sahip oldukları üretim araçları, kendi hesaplarına çalışmaları sonucu elde ettikleri gelirin hayatta kalmalarına izin vermeyeceği bir düzeyde kalan yoksul köylülerdir. Yılın belirli dönemlerinde, genellikle hasat dönemi sonbaharda olduğu için o aylarda, belirli tarımsal ürünlerin (pamuk, fındık, soğan vb.) hasatında ailece başka bölgelere göçer, çadırlarda geceleyerek, son derecede kötü sağlık koşullarına maruz kalarak, yollarda telef olarak çalışır, böylece yılın geri kalan aylarında aile bütçelerini doğrultmaya çabalarlar. Mevsimlik işçilerin öteki istihdam alanları yol yapımı ve kentlerde inşaat sektörüdür. Bunlar tarımsal mevsimlik işçilikten bir ölçüde farklılık gösterir ve sendikal örgütlenmeye (özellikle yol işçileri) daha uygundur. Elbette, her ülkede mevsimlik işçilerin çok büyük bir bölümü yoksul bölgelerden zengin bölgelere iş bulmaya giderler. Dolayısıyla, Türkiye’de mevsimlik işçilerin ağırlıklı bir bölümü Kürtlerden oluşur.

Mevsimlik işçilik bir kenara bırakılırsa, geleneksel yarı-proleterler bir geçiş döneminin olgusudur. Bu konumun uzun bir döneme yayılsa da, belki bir elli yıl daha devam edecek olsa da, sonunda ortadan kalkmaya mahkûm olduğu ortadadır. Buna karşılık, kapitalizmin kendi dinamiklerinin ürettiği ve yeniden ürettiği bir başka yarı-proleterler katmanı vardır ki, bu katman nüfusun, geleneksel yarı-köylü yarı-proleterlerine hiç benzemeyen bambaşka bir kesimi içinde ortaya çıkar. Bu, burjuvazinin alt katmanlarının, bürokrasinin ve orta sınıfların çocuklarından devşirilen bir sınıf katmanıdır. Genellikle iyi eğitim görmüşlerdir, hemen hemen hepsi üniversite mezunudur, giderek daha büyük bir yüzdesi yabancı dil bilir, Batılılaşmış bir yaşam tarzına sahiptirler, kısacası birçok bakımdan geleneksel yarı-proleterler kitlesinin karşıtıdır. Çalışma hayatlarına bankalarda, sigorta şirketlerinde, borsa aracı kurumlarında, reklâm ve halkla ilişkiler şirketlerinde, otellerde, imalat şirketlerinin üretim dışı departmanlarında, medyada büro işçisi olarak başlarlar. Bu aşamada üretim içindeki konumları, hayat tarzlarının işçi sınıfının büyük çoğunluğundan çok farklı olduğu gerçeğini bir yana bırakırsak, onları proletaryanın, kendine özgü özellikler taşıyan bir katmanı haline getirir. Ama daha bu aşamada bile bu grupları kelimenin gerçek anlamıyla proleter olarak anmayı engelleyen bir özellik vardır. Geleneksel yarı-proleterleri, “yarı” yapan şeyin, yılın on iki ayı boyunca işçi olarak çalışıyor olsalar bile ailevi bağları aracılığıyla (kısmen de yıllık izinlerini tarımsal faaliyetle geçirerek) tarımsal gelirden bir pay almak olduğunu biliyoruz. Bir bakıma, yarı-proleterleri “yarı” kılan aile içi gelir transferleridir. Aynı şey, modern yarı-proleterler için de geçerlidir.

Üniversiteden mezun olarak bir bankada en alt kademedeki işe başlayan bir genç, genellikle üst ve orta sınıflardan ve bürokrasiden geldiği için ortalama proletere göre çok varlıklı olan ailesinden ekonomik yardım alır. Bu, kira yardımı veya genel nakit akışı olabileceği gibi, o kişiye ailesi tarafından bir ev, ev eşyası, otomobil vb. alınması gibi biçimler de olabilir. Sonuçta, sadece çocukluğunda ve

Devrimci Marksizm

gençliğinde proletaryadan farklı bir sınıftan bir ailenin mensubu olmakla kalmaz, daha çalışma hayatının bu ilk basamaklarında bile sıradan proleterden farklı bir gelir düzeyine kavuşabilir. Üstelik birçok durumda, kişi emekgücünü satmaya muhtaç dahi olmayabilir; belki de öyle tercih etseydi bir butik, bir kafe, Ege ya da Akdeniz kıyılarında bir küçük pansiyon açabileceği ve küçük burjuva bir varoluş tarzını kurabileceği kadar parası bile vardır ailenin. Ama o iyi bir gazeteci ya da bankacı ya da reklamcı olmak istediği için büyük bir şirkete “intisap” etmiş olabilir. Ulaştığımız sonuç açıktır: Bu tür büro işçileri, daha çalışma hayatlarının ilk kademelerinde bile tam proleterden ziyade yarı-proleter konumdadırlar.

Ama baştan beri vurguladığımız gibi, meseleye statik olarak bakmak yetmez; sınıf konumunu diyalektiğe uygun bir yöntemle, yani değişim dinamikleriyle birlikte ele almak gerekir. Bu yöntemi benimsediğimizde, karşımıza bu tür büro işçilerinin çalıştıkları kurumda yükselme/terfi olanakları çıkar. Bankaların alt kademe çalışanları dahi gelecekte şube müdür yardımcılığı, şube müdürlüğü ve giderek daha yüksek mevkilere tırmanma umuduna sahiptirler. Eğitimli bir sıradan muhabir zamanla gelecekte kendisinin de bir Emin Çölaşan, bir Güneri Civaoglu, bir Fehmi Kuru olabileceği hayaliyle yaşayabilir. Büyük imalat şirketinin çalışanı, önce bölüm, sonra departman müdürü, ardından da üst düzey yönetici olmanın planlarını yapar. Bütün bunlar, son dönemde yaygınlaştığı üzere, şirketten şirkete, bankadan bankaya, gazeteden gazeteye transfer yoluyla ve “cazip CV’ler oluşturmakla” daha da hızlı olabilir. Büyük şirketlerin insan kaynakları departmanlarının “kariyer planlaması”, tam tamına taban kademeleri çalışanlarının yarı-proleter konumlarının çekim gücünden uzaklaşmaları, gelecekte yükselebilecekleri ve kendilerine para ve iktidar getirecek mevkilerin çekim alanına girmeleri için düşünülmüş bir yöntem ve bir tuzaktır.

Öyleyse, şu sonuca ulaşabiliriz: Modern yarı-proleterler esas olarak gençlerden oluşan bir sınıf katmanıdır. Bunların normal zamanlarda büyük sınıf mücadelelerinin içine girmeleri beklenemez. Buna karşılık, sınıf mücadeleleri yükseldiğinde bunların da proletaryanın saflarına daha büyük ölçüde katılmaları, devrim anlarında mühendisler ve teknik elemanlar gibi proletarya ile birlikte mücadele etmeleri, devrim sonrasında ise planlı ekonominin inşasına destek vermeleri mümkündür. Ama genel kural olarak bu yarı-proleterler katmanını düzen karşıtı hareketlerin önde gelen ve bağımsız bir unsuru olarak düşünmek hayal olur.

Bu alt bölüme son vermeden önce, uluslararasılaşmış bir kapitalizmin özgül bir boyutunun sıradan proleterleri de kısmen yeni türden yarı-proleterlere benzer bir konuma yerleştirdiğini hatırlamamız gerekir. Daha geri kalmış ülkeden emperyalist ülkeye göç etmiş insanlar, geride bıraktıkları aile fertlerine göre çok daha yüksek bir gelire sahiptirler. Bu insanlar yoksul akrabalarına zaman zaman ciddi bir ekonomik katkıda bulunurlar. Yoksul akrabalar genellikle proleterdir. Dolayısıyla, bu yoksul proleter aileler yardımın sürekliliği ve miktarı arttığı ölçüde yarı-proleter konumunu paylaşırlar. Türkiye söz konusu olduğunda,

Avrupa’da, Avustralya’da, Arap ülkelerinde veya eski Sovyet cumhuriyetlerinde bu şekilde para kazanan, kimi o ülkelere yerleşmiş, kimi ise geçici sözleşmelerle orada çalışan insanların milyonları bulunduğunu göz önüne alırsak, bu aile içi gelir transferlerinin Türkiye proletaryasının sosyo-ekonomik ve politik davranış kalıbına etkilerinin araştırılması gerektiği ortaya çıkar.

İşsizler ve kent yoksulları

Kapitalizm işleyiş mantığı gereği sürekli olarak işsizlik üretir. Marx’ın kullandığı terimle “yedek sanayi ordusu”, yarattığı rekabet aracılığıyla işçi sınıfının çalışan kesimleri üzerinde muazzam bir basınç oluşturur. Sendikasız işyerlerinde çok özel vasıflara sahip işçiler dışındaki bütün işçiler mücadeleye giriştikleri takdirde her an kendi yerlerine işsizler ordusundan yeni işçilerin alınabileceğini bilirler. İşsizliğin yüksek olduğu ülkelerde ve dönemlerde sendikaların işi de aynı nedenle zorlaşır. Bunun ötesinde, uzun süre işsiz kalan işçiler hem (aşağıda değineceğimiz) lumpen proletaryanın saflarına doğru çekilirler hem de gerici ideolojilere av haline gelme potansiyeli taşırlar. Ama öte yandan, Arjantin’in *piqueteros* deneyiminin gösterdiği gibi, örgütlenebildikleri takdirde sınıf mücadelesinde çok önemli bir rol oynayabilirler. Bütün bu nedenlerle sınıf mücadelesi açısından işsizler kitlesi son derecede önemli ve hassasiyetle yaklaşılması gereken bir kitledir.

Her şeyden önce şunu saptamak gerekir: İşsizler esas olarak işçi sınıfının bir parçasıdır. Bunlar da aynen çalışmakta olan proleterler gibi hayatlarını sürdürmek için emekgüçlerini satmak zorundadır. Onları çalışan işçilerden ayıran, yalnızca sermayesini büyütecekleri bir kapitalist bulamamış olmalarıdır. Ancak, işsizler de kendi aralarında farklılaşma gösterirler. Devrimci teorinin bu farklılıkları da kavraması gerekir.

Yedek sanayi ordusu sermaye birikimi sürecinin iniş çıkışlarına bağlı olarak dönemselsel olarak genişleyen ve daralan bir büyüklüktür. Kapitalizmin uzun süredir yerleşmiş olduğu toplumlarda, esas olarak emperyalist ülkelerde, işsizliğin ana kaynağı sermaye birikiminin bu iniş çıkışlarıdır. Dolayısıyla, işsizler ordusunun önemli bir bölümü ekonomide yaşanmakta olan daralmanın (krizin) uzunluğuna bağlı olarak kısa ya da uzun süre işsiz kalırlar. Eğer kriz uzun vadeli bir depresyona dönüşmezse, yani ekonomi altı ay, bir yıl, bilemediniz iki yıl içinde yeniden toparlanırsa, işçi sınıfının, işini kriz dolayısıyla yitirmiş katmanları için çok uzun olmayan bir süre sonra yeniden iş bulmak olanaklı olur. Bu işsizler kitlesi yedek sanayi ordusunun konjonktürel bileşenidir. Ve sınıf mücadelelerinin gelişimi üzerindeki etkisi öteki bileşene göre farklı olur. Emperyalist ülkelerde bile yedek sanayi ordusu bu katmanlardan ibaret değildir. Özellikle göçmen nüfus ve ezilen ulus/ırklar içinde ve bunların genç katmanlarında işsizlik çok daha yapısal bir sorundur. Bazı bölgelerde, Avrupa’da genç göçmen nüfus içinde, ABD’de siyahiler

Devrimci Marksizm

ve Amerika yerlileri arasında en azından belli dönemlerde işsizlik oranı % 50'ye kadar yükselir.

Ancak emperyalizme bağımlı ülkelerde sorun çok daha derindir. Bu ülkelerde kapitalizmin kırlarda yoksullaştırdığı nüfus hızla kentlere akmakta ama kentlerde bu nüfusu emecek kadar istihdam yaratılmadığından özellikle genç nüfusun önemli bir bölümü uzun süreli ve yapısal biçimde işsiz kalmaktadır. Türkiye'de bugün işsizliğin yüksek olduğu söylenmekte ama sorun istatistik açıdan olduğundan düşük gösterilmektedir. İşsiz olduğu söylenen yaklaşık 2,5 milyon insanın (işgücünün % 10'u) yanı sıra istatistiklerin göstermediği bir o kadar insan daha vardır. Ayrıca çalışabilir yaşta nüfusun işgücüne katılım oranı da başka benzer ülkelerin oranına göre aşırı düşüktür. Bu teknik istatistik tartışmalara hiç girilmeden rahatlıkla söylenebilir ki, işsizlik en az % 20 dolayında dolaşmakta, 2001 krizinde olduğu gibi en az bir milyon, belki de daha fazla işçi işini yitirdiğinde bu daha da yükseklerle çıkmaktadır.

Yedek sanayi ordusunun bu yapısal ve uzun vadeli bileşeni, Türkiye gibi ülkelerde sosyo-ekonomik yapılanmanın kapitalizmin uzun süredir yerleşmiş olduğu ülkelere göre taşıdığı farklılığın önemli unsurlarından biridir. Sürekli işsiz kalan bu nüfus kesimleri, Türkiye gibi ülkelerde sınıf yapısında ve sınıf mücadelesinde önemli etkiler yaratan bir "kent yoksulları" grubunun oluşmasına yol açar. Kent yoksulları doğası gereği belirli bir sınıfsal temele kesinlikli bir biçimde oturtulamayan, yaşam koşulları sıradan proletaryadan dahi daha zorlu bir sınıf katmanıdır. Kent yoksulu bugün tablacılık, simitçilik veya ayakkabı boyacılığı, yarın değnekçilik veya otoyolda su satıcılığı yapar. Daha sonra minibüs muavinliğine veya kebabçı çıraklığına geçer, bir kahvehanede iş bulur. Yolu zaman zaman lumpen proletaryayla kesişir, küçük mafyalara karışır, hapse düşer. Uzun süreler işsizler ordusunun bir mensubu olur. Belki ara sıra bir merdiven altı atölyede çalışır, sonra amcasının yanında bir tekstil atölyesinin patron yamağı haline gelir. Ama atölye iflas eder ve kent yoksulu yeniden işsizler dünyasına döner. Bu katman içindeki ailelerde ayyaş, kumarbaz, hiçbir işe yaramaz erkek çoktur. Aile genellikle kadının zengin evine temizliğe gitmesi, eve iş alması ("ev eksenli iş"), evde örgü ya da dokuma işleri yaparak pazarlaması ve benzeri işler sayesinde ayakta durur.

Görüldüğü gibi kent yoksulları tam anlamıyla bir sınıfa ait olmaktan uzaktır. Sürekli olarak proletaryanın saflarına doğru meyleder, ama yaptığı işlerin karışıklığı ve farklı sınıf konumlarına tekabül etmesi dolayısıyla hiçbir zaman tam bir proleter konumuna kavuşamaz. Proletaryanın genellikle asgari ücretten ya da bundan da düşük bir ücretle, sendikasıız sigortasız kayıtdışı atölyelerde, merdiven altı işyerlerinde, küçük sanayi sitelerinde çalışan, oto tamirhanelerinde çıraklık yapan en alt (ve genellikle genç) unsurlarıyla zaman zaman yolu kesişir, sonra ayrışır. Bu katmanın hayatboyu mensuplarının yanı sıra çok genç bir bileşeni de mevcuttur. İşte bu genç bileşendir ki, Türkiye'de proleter devrimci bir çizginin

dışında, devrimci demokrat denebilecek temellerde sert bir siyasi mücadele veren siyasi grupların esas örgütlenme alanını oluşturur.

Lumpen proletarya

Lumpen proletarya büyük ölçüde proletaryanın çeperinde yaşayan bu katmandan, yani kent yoksullarından devşirilir. Ağır yoksulluk koşullarında yaşayan insanların, özellikle gençlerin hukuken yasaklanmış faaliyet alanlarında kolay yoldan para kazanma arzusu, bu insanları suç örgütlerinin, kadın tacirlerinin, kaçakçıların kolay avlanma alanına dönüştürür. Lumpen proletarya, burjuva toplumunun hücrelerinde beslenen pislğin taşıyıcısı bir katmandır. Hırsızlığı, kapkaççılığı, gaspı meslek haline getirmiş örgütsüz ya da küçük ölçekte örgütlü unsurlarının yanı sıra, büyük ve küçük çaplı mafyanın askerlerine, çek-senet tahsil mafyasının tetikçilerine, kiralık katillere, bar ve gece kulübü fedailerine, yasadışı kumarhanelerin çalışanlarına, fuhuş şebekelerine esir düşmüş kadınlara, pavyonların konsomatrislerine kadar uzanan geniş bir katmandır. Bunların bir bölümünün hayatının çok önemli bölümü hapiste geçer. Aralarından sınırlı sayıda insan kişisel becerileri veya bağlantıları sayesinde sıyrılır, mafya babası, uyuşturucu kaçakçısı çetesi şefi, fuhuş şebekesi patronu, pavyon hatta gazino sahibi olur. Yani lumpen proletarya bir yandan sefil ve tehlikeli bir hayatın yatağıdır, bir yandan da kent yoksullarının ve arı anlamda proletaryanın alt katmanlarının bir sosyal mobilite ve yükselme kanalı.

Lumpen proletaryanın sınıf mücadeleleri içindeki yeri elbette ülkeden ülkeye ve dönemden döneme değişir. Ama Türkiye örneğinde bir yönü belirgindir: Lumpen proletaryanın bir bölümü, mafyanın seçtiği yol dolayısıyla faşist hareketle ve derin devletle iç içe çalışır ve yaşar. Öte yandan, lumpen proletarya her şeye rağmen proletaryanın ve öteki ezilen ve yoksul katmanların içinden geldiği için işçi sınıfı aileleriyle iç içe geçer ve bu ailelerin mücadele azmi üzerinde, özellikle esrar ve içki tüketimini arttırarak çözücü bir etki yaratır. Buna rağmen bu katmanın bütün unsurlarına, özellikle fahişelik gibi büyük bir ezilmeye maruz kalan kadınlara sosyalist hareketin aynı kalıpla yaklaşması yanlıştır.

Proleterimsiler

Hayatını kazanmak için emegücünü satmak zorunda olan insanlar arasında bazı özel meslek kategorileri ya da istihdam ilişkileri vardır ki bunlar arı anlamda bir sınıf konumuna tekabül etmezler. Bu tür çok durum olmakla birlikte, bunlardan bazılarını kısaca gözden geçirmek sınıf mücadelesinin dinamiklerini anlamak için yararlı olacaktır.

İlk olarak merkezi idarenin güvenlik güçlerinde çalışan taban elemanlarına göz atalım. Polis memurları ve memureleri, kimi zaman küçük burjuva, kimi

Devrimci Marksizm

zaman bürokrat ailelerin çocuklarıdır, ama çoğunlukla proletaryanın içinden gelirler. Kendi konumları da bir ölçüde proletaryanın konumuyla ortak yanlar taşır. Yukarıda devlet bürokrasisini ele aldığımızda, karar mekanizmalarını elinde tutanlardan farklı olarak devlet memurlarının taban elemanlarını “kamu çalışanı” kategorisi altında görmek gerektiğini, daha sonra proletaryayı tartışırken ise “kamu çalışanları”nın büyük bölümünün tarihsel bir süreç içinde proleter sınıf konumuna doğru evrilmiş olduğunu ifade etmiştik. Rütbesiz polisler bu anlamda proletaryaya yakın bir konuma sahiptirler. Bu sınıf konumları ifadesini bazı ülkelerde (Avrupa’nın birçok ülkesinde böyledir) polis sendikaları kurulmasında bulur. Bu sendikaları tam anlamıyla işçi veya kamu çalışanı sendikalarıyla aynı yere koymak elbette doğru değildir. Ama bunların da olağan sendikalar gibi polislerin ücreti, çalışma koşulları vb. konusunda kolektif mücadelenin örgütleyicisi olduğunu unutmamak gerekir.

Ne var ki, polisleri öteki kamu çalışanlarından ayıran önemli farklar vardır. Bunlardan en önemlisi, polisin devletin silahlı gücünün halk üzerindeki baskısının doğrudan uygulayıcısı olmasıdır. Otoyol ve köprülerde gişelerde veya vergi dairesinde görev yapan memurdan, hastanedeki hemşireden, okuldaki öğretmenden farklı olarak, polis silahlı gücüyle neredeyse devlet adına karar veren bürokrasi mensupları kadar hatta onların bir bölümünden de fazla devlet iktidarını temsil eder çalışma süreci içinde. İkincisi, polis görevi gereği proletaryanın ve öteki ezilen toplumsal grupların karşısında yer alır. Ezilen sınıf ve grupların mücadelesini baskı altında tutmak ve sık sık ezmek onun görevidir. Bu onu, bilincinden ve ideolojik yönelişinden bütünüyle bağımsız olarak, sırf maddi konumu dolayısıyla proletaryadan uzaklaştırır. Üçüncüsü, devlet bürokrasisinin üst ve orta katmanların gelirinde ağırlıklı bir yer tutan rüşvet ve ayrıcalık, polis için vakayı adiyedendir. Nihayet, polisin önemli kesimlerinin küçük ya da büyük suç örgütleriyle iç içe çalışması, işbirliği yapması rütbesiz polisi davranış kalıpları açısından dahi lumpen proletaryaya yaklaştırır. Bütün bunlardan dolayı, özel siyasi konjunktürler dışında, rütbesiz polisler, sınıf mücadeleleri içinde genellikle proletaryadan bütünüyle uzak, hatta onun karşısında bir tavır içindedir. Ama devrimin yükselişi ile birlikte polisin de kısmi çatlaklar yaşamasının, polis gücü içinden belirli kesimlerin proletaryanın saflarına doğru kaymasının mümkün olduğunu bize Türkiye deneyimi açıkça gösteriyor. 1970’li yılların Pol-Der deneyimi, karmakarışık bir ideolojik ve politik yöneliş içinde de olsa, polisin bir kesiminin en azından faşizme karşı ve büyük halk kitlelerinden yana bir tavır benimseyebileceğini ortaya koymuştur.

Kapitalizmin son dönem gelişmesi, polis gücüne benzer, ama bazı bakımlardan ondan köklü biçimde farklı yeni bir mesleğin gelişmesine yol açmıştır. Eskiden fabrikaların ve zengin malikânelerin güvenlik görevlileri olurdu. Bugün bankalardan ve büyük alışveriş merkezlerinden üst ve orta sınıfların yaşadığı sitelere kadar birçok mekânda özel güvenlik uygulaması son derecede yaygın hale

gelmiştir. Üstelik hava limanları, metrolar vb. gibi, eskiden polisin görev yaptığı bazı alanlar da şimdi özel güvenliğe terkedilmiştir. Özel güvenlik ordusu, son dönemde verilen rakamlara göre (120 binin üstü) Türkiye'deki polis sayısını geçmiştir. Özel güvenlik, son derece ağır çalışma koşulları taşıyan (çoğu zaman 12 saatlik vardiyalar), potansiyel olarak riskli bir ücretli iştir. Özel güvenlik görevlisi olarak çalışanların çoğunluğu proleter ailelerden gelir. Bu açıardan bakıldığında bu yeni silahlı adamlar ve kadınlar “ordusu”, kapitalist toplumun bağrında oldukça ilginç bir yeni çelişkinin taşıyıcısıdır. Burjuvazi proletaryanın bazı katmanlarını silahlandırmaktadır! Bu insanlar kendileri, çoğu zaman emekli istihbaratçılar, polis şefleri ve subaylar tarafından kurulmuş olan güvenlik şirketlerince yoğun bir sömürüye maruz bırakılmıştır. Olağan koşullarda bunların işlerini kaybetmemek için hizmet ettikleri burjuva çıkarlarının yanında şevkle yer alacağı kuşkusuzdur. Lüks restoran ve barlar, beş yıldızlı oteller ve büyük burjuvazinin yararlandığı spor kulüpleri gibi mekânların bazı çalışanlarının genellikle burjuvazinin jest ve mimiklerini dahi benimseyecek kadar müşterilerine kul köle bir ruh durumuna girdikleri iyi bilinen bir şeydir. Özel güvenlik görevlilerinin en azından bir bölümü de hizmet ettikleri burjuva camiasının normlarına uymayı bir meslek kurnazlığı olarak benimseyebilir. Bunlara bazı durumlarda polisin yetkilerini kullanma görevi de verildiğinden konumları devlet güvenlik güçlerinin konumuna da yaklaşır. Ama bu insanlar lüks mahallelerin iyi korunmuş sitelerine varoşlardaki evlerinin ve ailelerinin yoğun dokusundan gelmekte, iş sonrasında oraya dönerek proleterlerin kaderini paylaşmaktadırlar. Dolayısıyla, sınıf mücadelesinin yükseldiği dönemlerde nasıl bir davranış içine girecekleri şimdilik meçhuldür. Bunlar devletin manipülasyonunun ya da faşizmin çetelerinin kurbanı haline de gelebilirler, devrimci proletaryanın yanında düzen için tehlikeli bir unsur haline de.

Özel güvenlik görevlilerinin bir bölümünün sitelerin kapılarında görev yaptığı hatırlanırsa, buradan ev hizmetlerinde çalışan proleterlere geçmek mümkün. Bunlar arasında (günlük dilde anıldıkları terimler kullanıldığında) kapıcılar, gündelikçiler, hizmetçiler, özel şoförler, bahçıvanlar, dadılar, yaşlılar için bakıcılar vb. birçok kategori sayılabilir. Aralarındaki farklılıklar ne olursa olsun, bunları birleştiren bir yan vardır. Neredeyse bir küçük işyerinde çalışan işçi sayısı kadar görevliyi istihdam eden gerçek büyük burjuvaların yanında çalışmıyorlarsa, bunların emek süreci genellikle yalıtılmıştır. Yani bunlar bir işçi kolektifinin parçası değildir. Hatta ironik bir biçimde normal proleterler tek bir patronun karşısında az ya da çok kalabalık bir kitle iken, bunların bazıları, örneğin kapıcılar bazen onlarca patronun karşısındaki tek işçidirler! Bu yüzden (her ne kadar kapıcılar Türkiye'de bir aşamada kısmen sendikalaşmış olsalar da) bu katmanlar örgütlenmeye ve sınıf oluşumuna katılmaya çok yatkın değildir. Ancak özellikle ev hizmetine giden kadınların genellikle kadının işgücüne katılmadığı daha muhafazakâr ailelerden geldiği düşünülürse, bunların burjuvazinin, devlet bürokrasisinin

Devrimci Marksizm

ve zengin orta sınıfların yaşamını içeriden tanımasının sınıf bilincinin oluşumuna (olumlu ya da olumsuz) bir katkıda bulunduğunu hesaplamak gerekir. Bir bakıma, ev hizmetlileri, proletaryanın hakim sınıfların özel yaşamına yolladıkları istihbarat elemanları gibidir.

Ev hizmetlerinde çalışan proleterlerin yalnızlığını paylaşan bir başka grup da, küçük burjuva sınıf konumuna sahip patronların yanında çalışan proleterlerdir. Butiklerde, kırtasiyelerde, marangoz atölyelerinde, oto tamirhanelerinde, avukat yazıhanelerinde, doktor muayenehanelerinde vb. çalışan işçiler, emek süreçlerinde yalnızdırlar, bir işçi kolaktifinin parçası değildirler, ezildiklerini ve sömürüldüklerini hissettiklerinde bunu başka işçilerle ortak yaşayamazlar. Üstelik bunların karşısında artık-değer açlığı ve sermaye birikimi dürtüsüyle çalışan bir kapitalist yoktur. Kimilerinin patronları çok zengin olabilir (örneğin muayenehane sahibi doktorlar), ama kimilerinininki de emekçi halkın içinde eriyecek kadar kıt kanaat geçinir. Bunlar kapitalistlerle karşı karşıya gelmeyen proleterlerdir. Gerek maddi konumları, gerekse bilinçlerinin gelişimi bakımından sınıf mücadelelerine ancak okudukları okuldan, yaşadıkları ortamlardan, işçi mahallerinin dokusundan etkilenerek katılırlar.

5. Özel toplumsal kategoriler

Toplumsal ve siyasi mücadelede özel bir yer tutmakla birlikte esasında bir sınıf olmayan veya üyeleri tek ve aynı sınıfa mensup olmayan bazı toplumsal kategoriler vardır. Bunların toplumsal konumu kafa karıştırıcı bir nitelik taşıdığı için ikisi üzerinde kısaca durmak yararlı olacaktır.

Aydınlar

Aydınları tanımlamaya girerken Türkiye’de yaygın olarak benimsenen bazı “aydın” tanımlarına karşı uyarıyla başlamak gereklidir. Birincisi, çok yakın geçmişe kadar eğitim görme olanakları sınırlı, ortalama eğitim düzeyi düşük olduğu için, bugün bile her eğitilmiş kişiye “aydın” denmesi oldukça yaygın bir adettir. İkincisi, solda ve Aleviler arasında, ilerici fikirlere sahip, açık görüşlü, hatta sadece mutaassıp olmayan insanlara “aydın” yaftasının yapıştırılması çok sık görülen bir şeydir. Üçüncüsü, özellikle Marksist bir sosyalizmi benimseyen sol siyasi akımlarda işçi ve emekçilerin dışında devrimci siyasi faaliyete katılan herkesi, bunlar öğrenci de olsalar, mühendis de, öğretmen de, “aydın” olarak adlandırmak genel bir yaklaşımdır.

Kelimeler toplumsal yaratıklardır. Tarihsel gelişme içinde bir toplum veya onun bazı kesimleri bir kelimeye kendi ihtiyaçlarına uygun olarak belirli içerikler kazandırabilir. Bu yüzden yukarıdaki tanımların hiçbirine sosyo-lingüistik bir anlamda “yanlış” denemez. Her biri belirli bir bağlamda belirli bir içeriği iletme-

bakımından anlamlıdır. Ancak bu tanımlar Marksist toplumsal ve siyasi analizin “aydın” kavramının yerine ikame edilmeye başlandığı takdirde, ortaya çok ciddi bir sorun çıkar.

Aydınlar bir sınıf değildir, ama Marksizm açısından onlar da her toplumsal grup gibi üretim ve toplumsal yeniden üretim içinde tuttıkları yer temelinde tanımlanırlar. Bu açıdan bakıldığında, aydın, toplumsal işbölümü içinde fikirlerin ve sanatın üretimi ve yeniden üretimiyle uğraşan, o alanda uzmanlaşan insan anlamını taşır. Esas olarak bilim insanları, felsefeciler, sosyal teori alanında çalışanlar, siyasi yorumcular ve sanatçılar ve sanat eleştirmenleri aydın kategorisinin belkemiğini oluşturur.

İlerlemeden önce hemen belirtmek gerekir ki, “aydın” nitelenmesi bu bağlamda hiçbir özel olumluluk taşımaz. Örneğin toplumsal işbölümünde hiçbir biçimde fikir ve sanat üretimi ile ilgili olmayan bir alanda yer alan birçok insan aydınlardan çok daha bilgili, akıllı veya geniş ufuklu olabilir. Üniversite öğretim üyelerinin bir bölümü kendi dar alanlarının dışında neredeyse “cahil” denebilecek kadar dar kafalıdır. Sanatçıların bir bölümü, kendilerini ifade ettikleri alanın (edebiyat, görsel sanatlar, müzik, sinema) dışında iki kelimeyi yan yana getiremeyecek kadar çapsiz olabilirler. Aydın ille ilerici olmak zorunda da değildir. Her sınıfın ve her türlü akımın kendine uygun aydınları vardır. Aydınların toplumsal ve siyasi hayat açısından önemi, ne başkalarından daha akıllı olmasından ne de zorunlu olarak ilerici olmasından ileri gelir. Yalnızca fikirler üzerinde uzmanlaşmış olmasından kaynaklanır. Çünkü her siyasi akımın fikirlere ihtiyacı vardır!

Yukarıda söylenenler arasında bir noktayı özellikle berraklığa kavuşturmak gerekiyor: Aydınların ille de ilerici olması gerektiği düşüncesi, Türkiye’de yaygın önyargılara aykırı gelecek bir nitelik taşıyor. Türkiye’deki anlayışın köklerine girmenin yeri burası değil. Ama özellikle solda aydının ilerici bir kategori olarak anılmasında bir tarihsel gelişmenin etkisi var. Bir toplumsal kitle olarak aydınlık fikir dünyasında modalara çok yatkındırlar. Türkiye solunun kitleselleştiği 60’lı ve 70’li yıllarda aydınlık kitle olarak sosyalizmden etkilendiler. Dolayısıyla, Türkiye solu bir kitlesel hareket olarak gözünü dünyaya açtığı andan itibaren aydınlıkların bir genel kategori olarak ilerici olduğunu gördü. İşte bu aydın=ilerici formülüne solun belleğine yazdı. Oysa olan sadece şuydu: Güçlü anında sosyalist hareket aydınlık dünyasında bir hegemonya elde etmişti. Bu hegemonya 12 Eylül’den itibaren yaşanan süreç içinde çoktan ortadan kalkmış olduğu halde, Türkiye solu aydının ilerici olduğu inancını hâlâ yitirmemiştir.

Oysa aydınlıklar her sınıfa ve her politik görüşe bağlı olabilir. Gramsci, bir sınıfın genel toplumsal ve ideolojik ortamı içinde gelişen aydınlara o sınıfa mensup “organik aydın” adını verir. Bu bakış açısı çok daha verimlidir çünkü en gerici sınıftan en devrimci sınıfa kadar her sınıfın aydınlıkları olduğunu ortaya koyar.

Bu genel tartışma ışığında birkaç konuya değinerek aydınlıklar tartışmasını kapatmak doğru olacaktır. Her şeyden önce, proletarya açısından aydının önemi

Devrimci Marksizm

sadece iktidar mücadelesinin her alanda verilecek bir mücadele olması dolayısıyla bilimde, sanatta, kültürde burjuva ideolojisinin hâkimiyetinin kırılmasının gerekli olmasından değil, aynı zamanda kapitalizme alternatif yepyeni bir dünyanın inşası için fikirler alanında da proletaryanın programatik doğrultusunun oluşturulması için aydınlara ihtiyaç duyulmasındandır. Proletaryanın kurtuluşu mutlaka devrimci bir programa dayanan devrimci bir partiyi gerektirir. Bu tür bir programı oluşturmak için proletaryanın uluslararası deneyimini sistemleştiren ve bir programa dönüştüren aydınlara ihtiyaç vardır. Proletarya hareketi içinde her kim aydın düşmanlığı yapıyordur, o işçi sınıfının ufkunu sınıfın kendi dar sorunlarıyla sınırlı kalmaya mahkûm eder ve yeni bir toplumun kuruluşunun olanaklarını ortadan kaldırır.¹⁹

Yukarıda yapılan aydın tanımı ayrıca burjuvazi ile proletaryanın aydınlar üzerinde hiç bitmeyen bir hegemonya mücadelesi vermek zorunda olduğu anlamına gelir. Bu mücadelede elbette burjuvazi baştan büyük avantajlara sahiptir. Üniversiteler, her ne kadar sol eğilimli aydınlara belirli bir hareket serbestisi tanırsalar da, düzenin kurumlarıdır. Basın, televizyonlar, yayınevleri büyük ölçüde ve burjuva toplumu yerleştikçe artan ölçüde sermayeye bağımlıdır. Sanatçılar yaşamak ve sanatlarını icra etmek için paraya ihtiyaç duyarlar; oysa bu alan da koleksiyoncular, müze ve galeriler, Bienaller ve benzeri ortamlar aracılığıyla gittikçe daha fazla sermayenin yatırım ve kültürel hegemonya alanı haline gelmektedir. Burada üniversitelerin özel bir ağırlığı vardır. Üniversitelerde ise neredeyse lonca türü katı bir hiyerarşi, öğretim üyesine toplumda itibar sahibi olma zorunluluğunu dayatır. Üniversite, genç solcu araştırma görevlisinden düzen yanlısı profesör imal etme sistemi olarak çalışır. Üniversite yöneticiliğine soyunan dar bir kadro dışında üniversite öğretim üyelerinin sınıf konumu en çok proleterlere (elbette proletaryanın ayrıcalıklı bir katmanına) yakın olsa da, kendini ayırma ve burjuva toplumuna adapte olma dürtüsü, öğretim üyelerini sürekli olarak üst sınıflara doğru iter. Ama bu daimi bir mücadele konusudur. Öğretim üyeleri için sorun “profesorya mı, proletarya mı?” olarak özetlenebilir.

Öğrenciler

Öğrenciler birçok ülkede siyasi hayat üzerinde, özellikle de sol hareketlerin oluşumunda büyük bir önem taşıyagelmişlerdir. Türkiye bu ülkeler arasında en belirgin örneklerden biridir. Sosyalist hareketin kitleselleşmesi aşaması olan 60’lı ve 70’li yıllarda öğrenciler etkili bir rol üstlenmiş, bugün Türkiye solunu oluşturan örgütlerin önemli bir bölümünün kuruluşunda doğrudan görev almışlardır. Bu yüzden öğrencilerin sınıf konumunu belirlemek sınıf mücadeleleri açısından

¹⁹ Bkz. Sungur Savran, *Lenin’i Yakmalı mı?*, Kardelen Yayınları, İstanbul, 1987.

büyük önem taşır.

Bizde solda öğrenciler için “küçük burjuva” nitelemesinin kullanılması son derecede yaygındır. Bu, her zaman yanlış bir anlayış olmuştur, bugün yanlışlığı ve siyasi bakımdan zararlılığı artmıştır. Öğrenci kitlesinin hiçbir biçimde küçük burjuvazi ile aynı maddi varlık koşullarına sahip olmadığı açıktır. Öğrencilerin kökeninin de küçük burjuva olmaktan ibaret olmadığı ortadadır. Üstelik günümüzde öğrenci kitlesi içindeki sınıf farklılaşması geçmişe göre artıyor olduğu için bu niteleme dün yanlıştı, bugün daha da yanlıştır.

Bütün öteki büyük toplumsal gruplar için olduğu gibi, öğrenciler için de toplumsal üretim ve yeniden üretim içinde hangi konumda bulduklarını bir kıstas olarak kullanmak gerekir. Bu açıdan bakıldığında, öğrencilerin konumunu belirleyen üç temel nokta vardır. Birincisi, üretim sürecinin henüz dışında olmaları. İkincisi, “okul” denen modern kurumda kitlesel halde bulunmaları (“okul” üniversite de olabilir, lise de, dersane de). Üçüncüsü, sosyalleşme sürecini hâlâ yaşamakta olmaları, yani toplumsal işbölümü içinde yerlerinin esas olarak “öğrenme” ile belirlenmesi. Bu faktörlerden ilki, öğrenci kitlesinin boş zamanının siyasi faaliyetlere harcanmasını mümkün kıldığı gibi işini yitirme korkusu içindeki işçi sınıfından ve varlığı pamuk ipliğine bağlı öteki yoksul katmanlardan farklı olarak çok daha hızla militanlaşmasına ve radikal politik akımlara kaymasına olanak sağlar. İkincisi, öğrencilerin hızla kolektif eyleme girmelerini ve bu kolektif eylem temelinde toplumda üretimde tuttıkları yere oranla ölçüsüz derecede ağırlıklı bir siyasi özne konumunu elde etmelerini sağlar. Üçüncüsü ise bu kategoriye düzenin önyargılarından daha kolay sıyrılma, varolan toplumun ideolojik temellerini sorgulama bakımından (aydınlarınkine yakın) bir olanak kazandırır. İşte öğrenciler bu yüzden sol hareketlerde böylesine büyük bir önem taşırlar. Yoksa bazen söylendiği gibi sadece genç olmaları, heyecanlı olmaları bu büyük etkiyi açıklamaz. Çünkü her sınıfta öğrenci olmayan genç insanlar vardır. Genç işçiler de elbette radikal hareketlere daha çabuk katılırlar. Ama bu onların politikada öğrenciler gibi bağımsız bir etki yapmaları sonucunu doğurmaz.

Kapitalizmin son yarım yüzyıldır yaşadığı değişim, başka ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de öğrenci kitlesinde önemli değişikliklere ve farklılaşmalara yol açmıştır. Her şeyden önce üniversite eğitimi eskisine göre kitleselleşmiştir. Bunun anlamı, gittikçe daha çok sayıda işçi ve yoksul aile çocuğunun, varolan adaletsiz sistemin dayattığı tahditler çerçevesinde, üniversiteye girme umudunu taşıması, yıllar boyunca dersanelerde ve üniversite kapılarında sürünmesi, bunların bir bölümünün ise üniversitelerde kendine yer bulabilmesidir. Öte yandan, hem orta, hem de yüksek öğretim alanlarında yaşanan bir dizi değişiklik, öğrenci kitlesi içindeki sınıf farklılaşmasını da belirginleştirir. Özel okul ve üniversitelerin açılması, devlet liseleri ve üniversitelerinin kendi içinde yaşanan muazzam kalite farklılaşması, evlerde oturan öğrencilerle yurtlarda oturan öğrencilerin aralarındaki farklar, burjuvazinin, bürokrasinin üst katmanlarının ve zengin orta sı-

Devrimci Marksizm

nıfların çocuklarının genel toplumsal gelişmeye paralel olarak zenginlik teşhirine dayanan bir hayat tarzını benimsemesi, öğrenciler arasında ekonomik, toplumsal ve kültürel uçurumların her düzeyde derinleşmesine yol açmıştır. Bugün sosyalist hareketin öğrenci kitlesine yaklaşımı bu sınıfsal dinamikleri mutlaka göz önüne almak zorundadır.

Sonuç

Kapitalist toplumun bütün temel sınıflarını ve birçok sınıf dışı kategoriyi ele alan ve daha ziyade metodolojik kaygılarla yazılmış olan bu yazıdan dolaysız biçimde politik sonuçlar çıkarmak doğru olmaz. Bunun yerine bazı temel noktaları vurgulayarak bitirelim.

Birincisi, bu yazıda yapılan analiz şunu göstermiştir: Modern kapitalist toplumların sınıf yapısı sadece iki ya da en fazla üç sınıf göz önüne alınarak yapılacak yalınkat bir sınıf analizinin taşıyamayacağı kadar karmaşıktır. Özellikle Marksizm için devrimin motor gücü olan proletarya tartışılırken gördük ki, birçok toplumsal katman her ne kadar proletaryanın bir parçası olsa da aynı zamanda başka sınıf konumlarının basıncını da üzerinde hissetmektedir. Bu bize proletaryanın mücadelesinde devrimci atılımların oldukça uzun aralıklarla ortaya çıkışının nedenlerinden birini veren bir anahtardır. Proletaryanın özellikle emperyalist ülkelerde toplumun ezici çoğunluğunu oluşturduğu, bizim gibi ülkelerde de saflarını her geçen gün genişlettiği doğrudur, ama proletarya yekpare ve baştan birleşik bir sınıf değildir. Birliğinin devrimci temellerde sağlanması gerekir. Bu politik amaç için çalışırken devrimcilerin yukarıda ele alınan değişik proleter katmanların somut ve özgül niteliklerini de çok dikkatle ele almaları gerekir. Bu tür bir sınıf tahlilinin yararlarından biri bu çabaya ışık tutmasıdır.

İkincisi, modern kapitalist toplumun sınıf yapısının bu karmaşıklığı, bizde yaygın olan bir yaklaşımın ne kadar yanıltıcı olduğunu göstermiş olmalıdır. Bu yaklaşım, ana sınıflar burjuvazi ile proletarya dışında her yerde küçük burjuvaziyi görmek, bunlar dışında kalan her katmana “küçük burjuva” sıfatını takmaktır. Burjuva devletin dört yıldızlı generali de küçük burjuvadır, köy öğretmeni ya da sağlık ocağı hemşiresi de, aydınlar da küçük burjuvadır, öğrenciler de. Bu yaklaşımın sözde işçi sınıfını önemseyen bir perspektifle proletaryanın dışında kalan her katman ve akımı küçük burjuva diye aşağılama niyeti olabilir. Ama vardığı yer Marx’ın dediğinin tam tersidir. Marx *Komünist Manifesto*’dan itibaren modern toplumun sınıf yapısının gittikçe daha fazla iki kutuplu hale geleceğini, burjuvazinin karşısında proletaryanın saflarının genişleyeceğini söylerken, bu yaklaşım neredeyse bu toplumu bir küçük burjuvalar toplumu gibi sunmaktadır. Bu tavır birbirlerine göre çok önemli farklılıklar sergileyen değişik toplumsal katmanları birbirine indirgediği ölçüde Marksist tahlil için yoksullaştırıcıdır. Ancak farklı toplumsal grup ve katmanlar arasındaki göreli farklılıklara duyarlı

bir analiz ve politik hat bizi ileri götürebilir.

Nihayet, sınıfların soyut biçimde analiz edilmesinden farklı olarak, somut insan topluluklarının hangi sınıflara mensup olduğunun araştırılması, en ileri te-
orinin kavramlarının bile toplumsal yapının karmaşıklığına bire bir karşılık vere-
meyeceğini ortaya koyar. Lenin'in Goethe'den devralarak söylediği gibi, "teori
gridir, oysa hayat ağacı yeşildir". Sınıflar toplumsal üretim ve yeniden üretim dü-
zeyinde kolayca tanımlanabilir. Ama sonra bir ilk aşamada bunların değişik grup-
lara uygulanmasında karmaşıklıklar, çelişkiler, belirsizlikler doğar. Gerçek dünya
sadece arı anlamda burjuvalar, küçük burjuvalar ve proleterlerden ibaret değildir.
Sırf proletaryayı örnek alırsak, işçi aristokrasisi, yarı-proleterler, sınıf konumu
çelişik proleterler, proleterimsiler—bütün bunlar sınıf yapısını fena halde kar-
maşık ve zengin hale getirir. Bir ikinci aşamada ise toplumsal doku içinde aile,
akrabalık, komşuluk ve dostluk bağları ile sınıf dağılımı arasında çelişkiler doğar.
Aileyi alalım. İlke olarak, bir burjuvanın ailesinin burjuva, bir proleterin ailesinin
proleter olduğunu söylemek doğrudur ama bu somut hayatta karşılığını kolayca
bulamaz. Ailede birden fazla bireyin çalıştığı ve üretim ve yeniden üretim içinde
farklı konumda olduğu durumda daha dar ("çekirdek") ailenin sınıf konumu bile
arı biçimde tanımlanamayabilir. Buna akrabalık ilişkileri eklendiğinde iş daha da
karışır. Komşuluk, dostluk, mahalle ve başka faktörler için içine sokulunca her
şey iyice çapraşık hale gelir. Buraya kadar sınıf analizinin kendi karmaşıklığı söz
konusudur. Buna bir de hemşehrilik, etnik dayanışma ve çelişki, cinsiyet temelli
farklılaşma gibi sınıf dışı faktörler eklenirse tahlilin ne derecede zor, dünyanın ne
derecede karmaşık olduğu daha da berrak hale gelir.

Bütün bunların sonucu, sınıf analizinin başa çıkılamayacak kadar zor olduğu
mudur? Yoksa sınıfların gerçek hayatta teoriden çok farklı belirlenimlere tâbi
olduğu için etkisinin fazla olmayacağı mı? İkisi de değil. Bambaşka şeylere işaret
eder bütün bunlar. Birincisi, hayatta hiçbir şeyin arı olmadığına. Her toplumsal
yasanın karşısında karşı eyleyen etkenler olduğuna. Bu yüzden özdeki çelişkilere
her an ve dolaylımsız biçimde ortaya çıkmadığına, ancak koşullar olgunlaştı-
ğında patlayıcı bir biçim aldığına.

İkincisi, tam da bu karmaşıklık bize klasik devrimci Marksizmin devrim-
ci politikaya temel yöntemsel yaklaşımlarından birinin, günümüzün onca moda
söylemine rağmen geçerliliğini hâlâ koruduğunu gösterir. Aile, akrabalık, kom-
şuluk, dostluk, mahalle ve nice başka sosyal doku o kadar karmaşıktır ki, gerçek
bir sınıf politikası esas olarak coğrafi mekân ve tüketim alanı üzerinde inşa edi-
lemez. Gerçek bir proleter politikası, bütün bu yoğun toplumsal dokuyu hiç ih-
mal etmeksizin, sınıfı esas bulunduğu yerde örgütlemek zorundadır: yani üretim
içinde, yani fabrikada, işyerinde, tarlada.